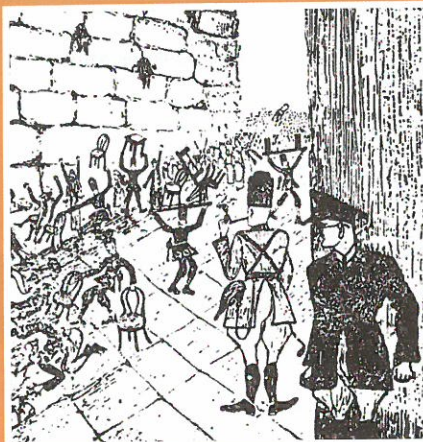

כדק שביעי

העימות היהודי-ערבי עד מלחמת העולם השנייה

מבוא

בפרקים הקודמים למדנו על ההתקדמות שחלה לקראת הגשמת החלום של מדינה יהודית בארץ ישראל: למדנו על הקמת מוסדות היישוב, על התפתחות המערכת הפוליטית (בפרק 5), על גלי העלייה הגדולים, ועל ההתיישבות שהקיפה אזורים רבים בארץ (בפרק 6). לכל אורך הדרך, התפתחות היישוב היהודי בארץ לוותה ביחסים מורכבים עם השכנים הערביים ועם השלטון הבריטי. בפרק זה נלמד על תגובתם של הערבים להתפתחות היישוב היהודי, ועל ההשפעה של פעולותיהם על המדיניות הבריטית כלפי רעיון הקמת מדינה יהודית עד מלחמת העולם השנייה.

שאלה מנחה לפרק: כיצד השפיעו העימות הערבי-יהודי על היישוב היהודי ועל הערבים בארץ ישראל?

סעיפי הפרק:

- סעיף א': ביטויי העימות
- סעיף ב': הנסיגה בהתייבויות הבריטים כלפי הבית הלאומי
- סעיף ג': השפעות העימות על היישוב היהודי
- סעיף ד': התערערות מצב היהודים בארצות האסלאם
- סעיף ה': השלכות העימות על ערביי ארץ ישראל
- סעיף ו': ניסיונות לפתרון הקונפליקט

מושגים מרכזיים:

- מאורעות תר"פ ותרפ"א • אצ"ל
- מאורעות תרפ"ט • הבלגה
- המרד הערבי הגדול • ה-N ההתיישבותי (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט)
- חומה ומגדל • סכסוך הכותל
- ועידת פיל • הספרים הלבנים
- תכנית החלוקה • ההגנה

סעיף א. ביטויי העימות

שאלה מנחה לסעיף: מה היו מאפייני ההתנהלות הערבית על היהודים?

מראשית ההתיישבות היהודית הציונית בארץ ישראל התנגדו הערבים למפעל הציוני ההולך ומתפתח בה. איבתם אף גדלה עם כיבוש הארץ בידי הבריטים ותמיכתם של הבריטים בהצהרת בלפור ובבניית בית לאומי יהודי. מתח זה לובה עוד יותר באמצעות הסתנה של קצינים בריטיים מתנגדי הציונות, שלא ראו בעין יפה את הסיוע שהציעה מדינתם ליהודים. נוסף לכך הצד הצרפתי רצה לצרף את ארץ ישראל אל שטח ההשפעה הצרפתית, והיה לו אינטרס להגביר את אי-הסדר בארץ באמצעות הסתת הערבים נגד היהודים ושותפיהם הבריטים.

כל אלו יצרו מתח רב בין כל צדדי אוכלוסיית ארץ ישראל והיה ניכר כי ההתפרצות הערבית נגד היהודים היא רק עניין של זמן. ובאמת לאחר זמן לא רב החלו מאורעות דמים מצד הערבים נגד היישוב היהודי בארץ.

10. מאורעות תר"פ (1920)

הפרעות הראשונות, המכונות **מאורעות תר"פ** (1920), פרצו בירושלים. המון ערבי שהוסת בנאומים במהלך חגיגות 'נבי מוסא' נגד התקדמות הבית הלאומי של היהודים, התפרע ברובע היהודי של העיר העתיקה בירושלים, בזו והרס חנויות ובתי כנסת ופגע בכל יהודי שנקלע בדרכו. במהלך שלושת ימי הפרעות נהרגו שישה יהודים וכמאתיים נפצעו.

היהודים אמנם צפו את התחוללות המאורעות, וזאב ז'בוטינסקי אף ניסה לארגן מבעוד מועד כוח הגנה יהודי, אך המעט שאורגן לא הספיק, והמגנים היהודיים, שלא נערכו להגנה על אזורי העיר העתיקה, לא הצליחו להגיע אליה ולסייע עם פרוץ הפרעות.

כמו כן, הצבא הבריטי לא עשה די על מנת להגן על היהודים, ובמקום זאת התמקד דווקא בבלימת כוח ההגנה היהודי. הם אסרו את ז'בוטינסקי וכוח ההגנה שארגן, בטענה כי הם אחראים להתפרצות המהומות, ודנו אותו לחמש עשרה שנות מאסר ועבודת פרך. בעקבות לחץ ציבורי הוא נשפט שוב וזוכה לאחר כמה חודשים, במקביל קיבלו גם הפורעים הערביים חנינה.

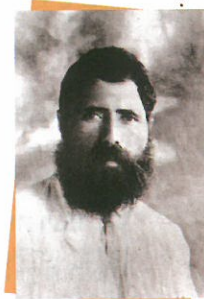
חגיגות 'נבי מוסא' בירושלים בתחילת חודש אפריל 1920, שמהן יצא ההמון הערבי לפרעות בירושלים. 'נבי מוסא' הוא מסגד במדבר יהודה, כעשרה קילומטר דרומית ליריחו וכעשרים קילומטר מזרחית לירושלים, שבו לפי המסורת המוסלמית קבור נבי מוסא - הנביא משה, שהוביל את בני ישראל לארצם.

20. מאורעות תרפ"א (1921)

כשנה לאחר מאורעות תר"פ ביקר וינסטון צ'רצ'יל, שר המושבות הבריטי, בארץ ישראל. משלחת מטעם הוועד הפועל הערבי פנתה אליו בבקשה לבטל את הקמת הבית הלאומי, שבו תמכה בריטניה בהצהרת בלפור, להפסיק את כניסת היהודים לארץ ישראל ולהקים בארץ ממשלה לאומית ערבית. אך צ'רצ'יל סירב, ובתגובה לדרישות המשלחת הודיע כי ממשלת בריטניה מחויבת לעם היהודי ולהצהרת בלפור.

בעקבות כך, פרצו מאורעות חמורות יותר מקודמותיהן, **מאורעות תרפ"א** (1921), שהחלו ביפו והתפשטו ליישובים נוספים. במהלך חמשת ימי הפרעות נהרגו 47 יהודים, רובם מהעיר יפו וביניהם הסופר יוסף חיים ברנר. נוסף לכך, רכוש יהודי נבזז ועשרות נפצעו. עם זאת, בכמה מושבות, כמו פתח תקווה, חדרה ורחובות, שהתכוננו מבעוד מועד להתקפה הערבית ואף קיבלו עזרה בהגנה מהבריטים, הצליחו להדוף את הפורעים בלי פגע.

יוסף חיים ברנר (1881-1921, תרמ"א-תרפ"א) - סופר והוגה דעות יהודי חילוני. נולד ברוסיה, עלה לארץ ב-1909. ניסה לעסוק בחקלאות, אבל לא החזיק מעמד וחזר להתמקד בספרות ובהוראה. היה גם מנהיג ציבורי מוכשר, אם כי לא נשא משרה רשמית כלשהי. באחת מהוועידות שבהן השתתף העיר משהו לאחד הנאומים, ויושב ראש הוועידה ונזף בו מפני שלא קיבל רשות לדבר. ברנר ענה: "רשות הדיבור אין לי, אבל זכות הצעקה יש לי". הביטוי 'זכות הצעקה' הפך לכינוי של מחאה חברתית וחופש ביטוי ומחשבה, וביטא בשעתו את ברנר עצמו, שהיה עצמאי באופיו ועסק רבות במחאה חברתית בכתביו ובפעולותיו. ברנר נחשב לאחד הסופרים המוערכים ביותר בספרות העברית של ראשית המאה העשרים. נרצח במאורעות תרפ"א.

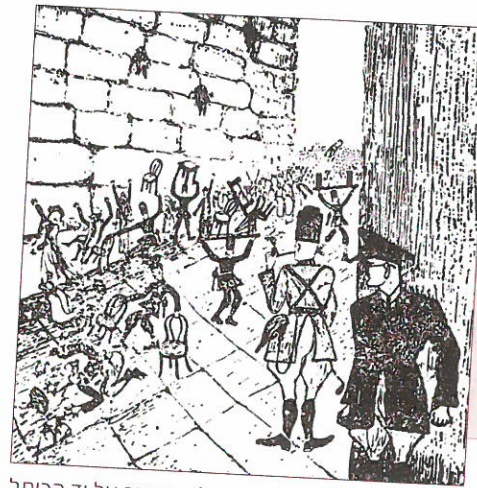
לאחר מאורעות אלו הייתה בארץ תקופה של רגיעה. הסיבות לכך היו שתיים: האחת, מינוי הנציב העליון השני, הלורד פלומר (שהיה נציב בשנים 1925-1928), איש צבא קשוח והוגן, ששמר על השקט בארץ. השנייה, עיסוקה של החברה הערבית בשנים אלה בענייניה הפנימיים.

30. מאורעות תרפ"ט (1929)

אך הרגיעה לא החזיקה זמן רב, ועם החלפת הנציב העליון בג'ון צ'נסלור (1928-1931), שנטה לצד הערבי, גבר המתח, וכשנה לאחר שהגיע לארץ פרצו **מאורעות תרפ"ט** (1929). באותו הזמן שהה צ'נסלור בלונדון, והכוחות הבריטיים בארץ היו מועטים ביותר. לכך התווספה ההקצנה ביחס הערבים אל היהודים, שנבעה ממאבקי הנהגה וכוח בתוך החברה הערבית. בשל כך, המופתי של ירושלים, חאג' אמין אל חוסייני, שרצה לבסס את הנהגתו באמצעות נאומים מתלהמים, קרא למאבק ערבי משותף באויב הציוני.

העילה לפרוץ הפרעות הייתה **סכסוך הכותל**. בתקופת המנדט, עקב המתיחות באזור, הוטלו הגבלות רבות על תפילת היהודים בכותל המערבי. נאסר להניח שם שום חפץ, כולל מחיצה,

שולחן, ארון או כיסא. הבאת ארון קודש ושולחן לקריאה בתורה הותרה רק בחגים ובימי צום. בימים אחרים נאלצו המתפללים להפסיק את התפילה וללכת אל בתים באזור, שבהם ניתן היה לקיים את קריאת התורה, ולאחר מכן חזרו להמשך התפילה בכותל. נאסר גם לתקוע בשופר ליד הכותל, ולכן אי-אפשר היה לערוך בו את תפילות ראש השנה.

איור: זאב נכון - המשטרה משליטה סדר על יד הכותל המערבי

עיינו באיור שלפניכם והשיבו:

1. מהו המסר ביחס לסכסוך הכותל שמנסה המאייר להעביר? באילו דרכים בחר לעצב מסר זה?
2. כיצד תוכלו להסביר את הפער בין האיור של זאב נכון לכותרת שהוא נתן לה?

בתשעה באב נערכה הפגנה של כמה צעירים יהודים בעד אפשרות חופשית לתפילת יהודים בכותל. ביום שישי שלאחר מכן, בדרשתו, הסית חאג' אמין אל חוסייני את קהל המאמינים לצאת לרצוח ביהודים. ההמון הערבי הסתער מהר הבית על השכונות שמחוץ לחומה ועצר רק במאה שערים, שם עמד אחד מאנשי השכונה וירה באקדחו במנהיג הפורעים. זה היה האות לפרוץ המאורעות במקומות נוספים ברחבי הארץ.

הפרעות התרחבו לערים מעורבות נוספות, ולמחרת המהומות בירושלים פרצו פרעות בעיר חברון, שם הייתה קהילה יהודית ותיקה. בחברון, במשך שנים יחסי הערבים והיהודים היו טובים, והיהודים בטחו בשכנות זו ולא התכוננו כלל לפרעות. הטבח בחברון היה המזעזע ביותר: ליהודי חברון לא הייתה כל הגנה, 67 יהודים נרצחו באכזריות. שני שוטרים בריטיים ששהו במקום, עמדו מנגד במהלך הפרעות ולא עשו דבר, ועצרו אותן רק כשחששו לחייהם שלהם. הניצולים פונו מהעיר והקהילה היהודית בחברון פסקה מלהתקיים במשך שנים רבות לאחר מכן.

התינוק שלמה בן השנה, לאחר שאביו, אמו, סבו וסבתו ואחיו אהרון בן הארבע נרצחו לעיניו בפרעות תרפ"ט בחברון. גם שלמה נפצע בדקירת סכין במצחו, וניצל - היחיד מכל בני משפחתו.

בעקבות הפרעות פונו גם קהילות יהודיות נוספות. כך פונתה גם קהילת עזה, שהתקיימה גם היא שנים רבות בעיר, וקהילות יהודים קטנות בשכם, רמלה, ג'נין ועכו. גם הקהילה היהודית בצפת הותקפה ופורעים ערבים הרגו ופצעו בתושבי הרובע היהודי. הערים תל אביב-יפו וחיפה הותקפו גם הן, אך שם כוח ההגנה היהודי הדף את הפורעים.

הפרעות התרחבו גם אל המושבות ברחבי הארץ, והמושבות באר טוביה, חוות חולדה, כפר אוריה נחרבו עד היסוד (חלקן הוקמו לאחר מכן מחדש).

מאורעות תרפ"ט היו חמורות מהפרעות הקודמות. נרצחו בהן 133 יהודים ונחרבו קהילות ויישובים בארץ. בשונה ממאורעות תרפ"א, שבמהלכן פגעו הפורעים בעיקר באנשי היישוב החדש, במהלך פרעות תרפ"ט נפגעו בעיקר היהודים שהתגוררו בערים מעורבות, שבהן חיו בשכנות ערבים ויהודים.

4. המרד הערבי (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט - 1936-1939)

שנתיים לאחר מאורעות תרפ"ט הוחלף הנציב העליון ג'ון צ'נסלור בארתור ווקופ (1931-1939), שהיה אוהד הרעיון הציוני יותר מכל הנציבים הבריטיים לפניו. ברוב שנות שלטונו שררה רגיעה בארץ ישראל, יהודים רבים עלו לארץ בעלייה החמישית והיישוב היהודי זכה לפריחה ולשגשוג.

אך לאחר שבע שנות שקט התחדשו מעשי האלימות של ערביי ארץ ישראל בהיקף נרחב ביותר עקב גורמים שונים:

הערבים ראו כיצד רעיון המדינה היהודית מתחיל להתממש וכיצד השלטון הבריטי, שנטה לצד היהודים, מסייע להם במקום לאינטרסים הערביים, ועל כן החריפו את התנגדותם. כמו כן, בתקופה זו הצליחו חלק מהמדינות הערביות במזרח התיכון לקבל עצמאות, דבר שחזק את תקוותם של ערביי הארץ לקבל מדינה עצמאית משלהם בארץ ישראל. יתרה מזאת, בשנים אלו עלה בגרמניה השלטון הנאצי*, שהיה תוקפני ביותר, בזמן שהעמדה הבריטית הייתה חלשה ממנו. הערבים האמינו שיצליחו להתגבר על בריטניה אם יחברו אל גרמניה. הבריטים שחששו מכך, ידעו גם שהיהודים, לעומת זאת, לעולם לא יוכלו לשתף פעולה עם גרמניה הנאצית, ולכן ניסו לפייס את הערבים כדי שישארו בצד הבריטי.

נוסף לכך, בשנת 1935 הודיע הנציב העליון ווקופ, על כוונתו להקים מועצה מחוקקת בארץ ישראל, שהרכבה ייקבע על פי הרכב האוכלוסייה. לערבים, שהיו הרוב באוכלוסייה, היה אמור להיות רוב גדול מחברי הוועדה. אך ההצעה נדחתה בלחץ התנועה הציונית. דחיית ההצעה הייתה למורת רוחם של ערביי ארץ ישראל וחזקה אצלם את התחושה שיוכלו להשיג את מבוקשם רק בדרכים אלימות.

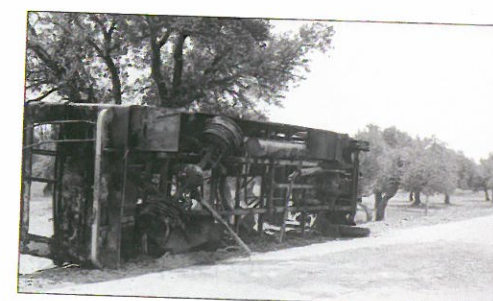
מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) החלו בשביתה כללית של הערבים בארץ, במטרה למוטט את המשק היהודי המתפתח. הוועד הערבי העליון, בהנהגת חאג' אמין אל חוסייני, דרש מהסוחרים ומבעלי המלאכה הערביים לנעול את בתי העסק שלהם, מהפועלים הערביים לעבוד במשקי היהודים, ומהחקלאים למכור תוצרת חקלאית ליהודים. נוסף לכך, כמו במאורעות הקודמים, כלל המרד גם פעולות של הרג וטרור נגד היהודים והבריטים. הפורעים הערבים ירו על נוסעים יהודיים בכבישי הארץ, התקיפו מרכזי יישוב יהודיים, רצחו ובזזו והעלו באש שדות ורכוש של יהודים. בפרעות נהרגו כ-500 יהודים וכ-200 בריטים.

* ראו בספר חורבן וגבורה: נאציזם ושואה פרקים 2-3.

הערבים כינו מאורעות אלה **המרד הערבי הגדול**, ואמנם המאורעות הללו היו הגדולות ביותר בהיקפן ובאורכן. כמו כן, היה להן אופי של מרד עממי מאורגן וכנופיות הפורעים פעלו בארגון ובסדר, כאשר לצדן פעלה גם קבוצת חיילים מתנדבים מעירק. נוסף לכך, לראשונה מאז 1938 כיוונו הערבים את הטרור לא רק כלפי היהודים אלא גם כלפי הבריטים.

תגובת הבריטים לפרעות הייתה תקיפה ביותר, וככל שהחריפו הפרעות, החריפה גם תגובתם של הבריטים אליהן. כדי להשתלט על הפורעים, הזרימו הבריטים לארץ כוחות רבים, והגיבו במעצרים, הטלת עוצר, והוצאות להורג. לצד זאת, ניסו הבריטים גם להרגיע את הרוחות באמצעות הצעות שונות שנועדו לפייס את הערבים (על הצעותיהם נלמד להלן).

הערבים, שהשביתה הכלכלית הביאה את המשק שלהם אל סף התמוטטות, הפסיקו אותה לאחר 175 ימים, והמהומות שככו גם הן באופן זמני. הערבים, המתונו לראות אם הבריטים ייכנעו לדרישותיהם ויעצרו את התפתחות היישוב היהודי, ולאחר שניסיונות הפיוס של הבריטים לא צלחו, חידשו הערבים את המהומות. גם גל הפרעות הזה דוכא ביד תקיפה על ידי הבריטים.

שרידי אוטובוס שהסיע נוסעים יהודיים שהותקף ונשרף בפעולת טרור בבלד א-שיח, בשנת 1938

לסיכום הסעיף:

התפתחותו של הבית הלאומי היהודי לוותה במתח מצד האוכלוסייה הערבית בארץ. הערבים, שהתנגדו להתפתחות היישוב היהודי בארץ, הגיבו באלימות באמצעות מאורעות ופרעות דמים. במאורעות תר"פ, תרפ"א ותרפ"ט נרצחו ונפצעו יהודים, נפגע רכוש יהודי וחרבו כמה קהילות ומושבות יהודיות. במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (המרד הערבי הגדול) נוספו על אלה גם שביתה כללית של המשק הערבי ופגיעות בבריטים.

העימות היהודי ערבי הלך והחריף, מתקופת מאורעות אחת לבאה אחריה, והיחסים בין שני הלאומים בארץ הידרדרו יותר ויותר. ממאורעות למאורעות מספר הנפגעים עלה, מספר היישובים והאזורים שבהם התחוללו המהומות גדל, והאלימות התמשכה לסירוגין על פני שלוש שנים.

תגובת הבריטים נגד הפורעים מצד אחד הייתה תקיפה, אך מן הצד השני ניסתה לפייס את הערבים באמצעים שונים ואף במחיר נסיגה מהבטחותיהם ליהודים. על כך נרחיב בסעיף הבא.

הסבירו מדוע קראו היהודים למהומות שפרצו בשנים תרצ"ו-תרצ"ט בשם 'מאורעות', ומדוע כינו אותם הערבים 'מרד'. איזה כינוי עדיף לדעתכם? נמקו תשובתכם.

סעיף ב. המדיניות הבריטית כלפי הבית הלאומי היהודי בעקבות העימות הערבי-יהודי

שאלה מנחה לסעיף: כיצד השפיעו התקפות הצריבים על המדיניות הבריטית כלפי הבית הלאומי היהודי?

המנדט הבריטי החל בתקווה גדולה ליהודים. הצהרת בלפור וכתב המנדט הבטיחו במוצהר כי הבריטים יפעלו למען הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל. אך עם התחלת המנדט הדבר נעשה מורכב יותר ויותר. הערבים, שהתנגדו להקמת הבית הלאומי היהודי, פעלו באלימות והפעילו לחצים על הבריטים לשנות את מדיניותם. עם כל גל אלימות מצד ערביי ארץ ישראל הלכו הבריטים ונסוגו מהבטחותיהם ליהודים, לטובת פיוס הערבים והשגת פשרה בין הצדדים.

הביטוי לנסיגת הבריטים מהבטחותיהם ליהודים היה פרסום **ספר לבן*** שפירט את מדיניותם החדשה של הבריטים בשאלת ארץ ישראל. לאחר כל אחד משלושת גלי האלימות העיקריים פרסם ספר לבן, אשר עם כל גל אלימות חדש ביטא נסיגה גדולה יותר ויותר מהמדיניות הבריטית המקורית. מספר לספר הצטמצמה ההבטחה ליהודים, בטענה כי מלכתחילה לא הייתה כוונה בריטית להקים מדינה יהודית בכל שטחי ארץ ישראל, אלא רק הקמת 'בית לאומי' כלשהו בשטח הארץ, אשר גודלו הלך וקטן עם הזמן. נוסף לכך, הוגבלה העלייה היהודית לארץ וניתנה רק מכסה מצומצמת של אישורי עלייה (סרטיפיקטים), ונאסרה הקמת התיישבות יהודית חדשה.

במהלך מאורעות תר"פ ותרפ"א, הבריטים פעלו להשקיט את המהומות ולהרגיע את הערבים על ידי שיגור כוחות צבא רבים לשמירת הסדר. נוסף לכך, נקטו בדרך חדשה ופרסמו ב-1922 את **הספר הלבן הראשון**, המכונה גם הספר הלבן של צ'רצ'יל. בשלב זה הבריטים עוד לא נסוגו מההתחייבות לבנות בית לאומי ליהודים בארץ ישראל, אלא רק צמצמו את ההגדרה של בית זה. כמו כן, העלייה היהודית הוצדקה כצורך חיוני ליישוב, אך הוגבלה בהתאם לתנאים הכלכליים בארץ.

'בית לאומי' לפי הספר הלבן של צ'רצ'יל, 1922

המתיחות, ששררה מפקידה בארץ ישראל, נובעת בעיקרה מתוך חששות הרווחים הן בקרב חלקים מהאוכלוסייה הערבית והן בקרב חלקים מהאוכלוסייה היהודית. חששות אלה, במידה שהדבר נוגע לערבים, מבוססים באופן חלקי על פירושים מופלגים בדבר משמעות ההצהרה לטובת הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל [...] נמסרו גילויי דעת בלתי מוסמכים, שלפיהם התכלית הנשאפת היא ליצור ארץ ישראל יהודית לחלוטין [...] ממשלת הוד מלכותו [...] להסב תשומת לב לעובדה שנוסח ההצהרה הנזכרת אינו מתכוון שארץ ישראל בכללה תהפוך לבית לאומי יהודי, אלא שבית כזה יוקם בארץ ישראל. [...]

כששואלים מה פירוש פיתוח בית לאומי יהודי בארץ ישראל אפשר להשיב שהכוונה [...] המשך הפיתוח של היישוב היהודי הקיים בעזרת יהודים משאר חלקי העולם, למען יהיה

* ספר לבן =
"Whitepaper":
כך נקרא כל
מסמך רשמי
המוגש לפרלמנט
הבריטי. הספרים
הלבנים שעליהם
נלמד נקראים
על שמות שרי
המושבות שחתמו
עליהם מתוקף
אחריותם על
המושבות ושטחי
המנדט של
בריטניה.

למרכז, שהעם היהודי כולו יתעניין בו ויתגאה מטעמי דת וגזע. אבל כדי שיהיה ליישוב הזה הסיכוי הטוב ביותר להתפתחות חפשית וכדי שהוא ייתן לעם היהודי אפשרות מלאה להראות את כישרונותיו, חשוב שהוא ידע שהוא נמצא בארץ ישראל בזכות ולא בחסד. מכאן ההכרח למתן ערובה בינלאומית לקיומו של הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל וכי באופן רשמי יוכר שהוא מושתת על קשר היסטורי עתיק.

[בתוך ברנרד יוסף, השלטון הבריטי בארץ ישראל: פרשת כשלוננו של משטר, תש"ח, עמ' 277-278]

1. כיצד מגדיר הספר הלבן הראשון את 'הבית הלאומי'?
2. מה הבריטים ניסו להשיג באמצעות הגדרה זו?
3. איזו נקודה חיובית יכלו היהודים למצוא בקטע זה של הספר הלבן הראשון ואיזו נקודה חיובית יכלו ערביי ארץ ישראל למצוא בה?

לאחר כשבע שנים שקטות, בשנת תרפ"ט חידשו הערבים את התקפותיהם הרצחניות, ביתר שאת. עקב כך, בשנת 1929 שלחו הבריטים ועדת חקירה בראשות השופט וולטר שו, כדי לבדוק מה היו הגורמים לאלימות ולנסות למנוע התרחשות מאורעות בעתיד. **וועדת שו** שמעה עדויות מבריטים, ערבים ויהודים. במסקנותיה, שפורסמו ב-1930, גילתה הבנה לאיבת הערבים לציונות וליהודים. לפי הוועדה, אמנם הערבים פתחו באלימות, אך הם עשו זאת כתגובה להשתלטות היהודית בארץ, ששמטה מהם יכולות להתפרנס. משום כך, לטענתה, יש להחזיר את האיזון בין שתי החברות ולהפסיק את העלייה היהודית ורכישת הקרקעות.

היהודים מחו על מסקנות הוועדה והמלצותיה, ובעקבות כך נשלח לארץ המומחה לענייני קרקעות ג'ון הופ-סימפסון. סימפסון הגיש ב-1930 דו"ח על המצב בארץ, שבו קבע גם הוא כי אין בארץ די שטחים לקליטת יהודים נוספים. בעקבות ההמלצות הללו פורסם ב-1930 **הספר הלבן השני**, המכונה הספר הלבן של פאספילד. בעקבותיו הוגבלה התפתחות הבית הלאומי כמעט לחלוטין. בעוד הספר הלבן של צ'רצ'יל מ-1922 הגביל את העלייה היהודית על פי כושר הקליטה הכלכלי של האוכלוסייה היהודית, הספר הלבן של פאספילד 1930 הגביל את העלייה היהודית בהתאם לכושר הקליטה הכלכלי (מצב התעסוקה) בקרב כלל האוכלוסייה בארץ ישראל.

הסבר בריטי לנסיגה מכתב המנדט: מתוך הספר הלבן של פאספילד, 1930

ההתחייבויות שנקבעו במנדט כלפי שני חלקי האוכלוסים שוות במשקלן [...] חובתה הראשונה של הממשלה היא להבטיח שלום, סדר ושלטון תקין [...]

ניתן עתה לומר בהחלטיות כי בזמן העדכני ובשיטות הנוכחיות של עיבוד האדמה על ידי הערבים לא נשאר כל עודף של קרקעות שיוכל לעמוד לרשותם של עולים חדשים לצרכי התיישבות חקלאית.

[...] חובתה של הממשלה הממונה להפחית עליה כזאת [שיכולה לפגוע מבחינה כלכלית בתושבי הארץ], או, אם יש צורך בכך, להפסיקה, עד אשר אותו החלק של מחוסרי העבודה שבין "שאר חלקי האוכלוסייה" ישיג עבודה.

[בתוך: מירון מזדיני (עורך), קובץ מסמכים בתולדות המדינה (1897-1979): תעודות, חוקים, הודעות, הסכמים, (ירושלים) תשמ"א, עמ' 41-43]

1. בשורה הראשונה של המקור נכתב כי "ההתחייבויות שנקבעו במנדט כלפי שני חלקי האוכלוסים שוות במשקלן". לאלו התחייבויות מכוונים הדברים?
2. קראו שוב את כתב המנדט (עמ' 112-113) ואת הצהרת בלפור (עמ' 103), המשמשת בסיס לכתב המנדט, והסבירו מדוע הפרשנות הבריטית בספר הלבן של פאספילד אינה הפרשנות הפשוטה של כתב המנדט?
3. כיצד מנמקים הבריטים את ההגבלות על רכישת אדמות והתיישבות ועל העלייה היהודית?

הספר הלבן של פאספילד חולל סערה: זו הייתה נסיגה של ממש מהתחייבויותיה של בריטניה בכתב המנדט. אישי ציבור יהודיים ובריטיים מחו כנגד הנסיגה מההתחייבויות הקודמות, ועורכי דין בריטיים טענו גם שהסטייה מכתב המנדט היא בלתי חוקית. בסופו של דבר, הבריטים חזרו בהם. ראש ממשלת בריטניה, רמזי מקדונלד, שלח בשנת 1931 איגרת רשמית לחיים ויצמן. באיגרת חזר בו מההצהרות שנקטו בספר הלבן, וקבע "שממשלת הוד מלכותו גמרה אומר לבצע את התפקידים שהוטלו על ידי המנדט, והיא לא תיסוג אחור" ותמשיך לנהל את המנדט על ארץ ישראל בהתאם לתנאי המנדט כפי שאושרו על ידי מועצת חבר הלאומים.

כשפרץ המרד הערבי, נסוגו שוב הבריטים מהבטחותיהם. בניסיונותיהם לפייס את הערבים ולהשיג שקט בארץ, הם שלחו תוך כדי המאורעות ועדה אחרי ועדה כדי לנסות ולהגיע לפשרה כלשהי. ב-1936 (תרצ"ו) נשלחה לארץ **ועדת פיל** בראשותו של הלורד פיל. במסקנותיה הציעה הוועדה לחלק את הארץ לשתי מדינות, ערבית ויהודית, ולהשאיר בה אזור מנדט בריטי (להלן עמ' 231-232). אך על פי הוועדה, עד להקמת מדינות אלה יש להקפיא כמעט לחלוטין את התפתחותו של הבית הלאומי היהודי.

הערבים לא התרצו מהמלצות הוועדה ובתגובה חידשו את האלימות ביתר שאת. בעקבות כך נשלחה ועדה נוספת, ב-1938, **ועדת וודהד**. הוועדה הציעה גם היא עוד שתי הצעות חלוקה, תוך מתן שטחים נרחבים למדינה הערבית. אך גם היא לא הצליחה לרצות את שני הצדדים. על כן ניסו הבריטים לכנס ב-1939 את שני הצדדים ל**וועידת שולחן עגול**, כדי לנסות ולהגיע להידברות ביניהם. אלא שגם ניסיון זה לא צלח, והערבים לא הסכימו אף לשבת ליד היהודים.

בשנים אלו נשבו בעולם רוחות מלחמה, והבריטים לא יכלו לרתק כוחות צבא גדולים בארץ כדי להשקיט את המהומות. הם הניחו שיהיה יותר קל להיכנע לתביעות הערבים, במקום לנסות ולרסן אותם בכוח, ולכן עסקו בניסיונות לרצותם גם במחיר אי-קיום הבטחותיהם ליהודים. בסופו של דבר, בעקבות כישלון כל הניסיונות לפשרה בין הצדדים, פרסמו הבריטים ב-1939 את **הספר הלבן השלישי**, הספר הלבן של מקדונלד, אשר קבע כי:

מתוך הספר הלבן של מקדונלד, 1939

התכלית הסופית של ממשלת הוד מלכותו היא הקמת מדינה ארץ ישראלית עצמאית בתוך עשר שנים [...] שבה משתתפים הערבים והיהודים בממשלה באופן המבטיח את שמירתם של האינטרסים החיוניים של כל ציבור וציבור [...]

במשך חמש השנים הבאות תהיה העליה היהודית, אם ירשה זאת כושר הקליטה הכלכלי, בשיעור שיביא את היהודים לכדי שלישי, בקירוב, מכל אוכלוסי הארץ [...] לא תורשה עליה יהודית נוספת, אלא אם מוכנים ערביי ארץ ישראל להשלים עמה.

[...] עקב הריבוי הטבעי של האוכלוסים הערבים והמכירה הבלתי פוסקת בשנים האחרונות של קרקע ערבית ליהודים, אין עתה באזורים מסוימים מקום להעברות נוספות של קרקע ערבית, ואילו באזורים אחרים יש הכרח להגביל העברות קרקע כאלו כדי שעובדי האדמה הערבים יוכלו לקיים בידיהם את רמת החיים הקיימת [...].

[בתוך: מדיני מירון, קובץ מסמכים בתולדות המדינה, תשמ"א, עמ' 41-43]

הספר הלבן השלישי מבטא אפוא תפנית במדיניות הבריטית כלפי ארץ ישראל. ייעוד המנדט הבריטי השתנה מהקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל להקמת מדינה דו-לאומית ערבית-יהודית עם רוב ערבי של שני שלישי. לפיו תינתן תקופה של חמש שנים שבה יוכלו לעלות עוד 75,000 יהודים בסך הכול, ולאחריה העלייה היהודית תותנה בהסכמת ערביי ארץ ישראל. כמו כן, רכישת אדמות של ערבים על ידי יהודים תיאסר באזורים מסוימים ותוגבל מאוד באזורים אחרים.

1. מה המשמעות של החלטות אלו לגבי התפתחות הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל?
2. לדעתכם, מדוע חשבו הבריטים כי הצעה זו הוגנת הן ליהודים והן לערבים?

לסיכום הסעיף:

ההתנגדות האלימה ההולכת וגוברת של הערבים, לצד שינויים שחלו במצב הבין לאומי באירופה, גרמה לנסיגה במדיניות הבריטית לגבי הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל. כדי להתמודד עם המתחים בין הצדדים בארץ, הקימה ממשלת בריטניה ועדות שונות,

שינתה בעקבותיהן מפעם לפעם את מדיניותה כלפי ארץ ישראל ופרסמה כל שינוי מדיניות בשלושה מסמכים שכל אחד מהם מכונה 'הספר הלבן' (של צ'רצ'יל ב-1922, פאספילד ב-1930 ומקדונלד ב-1939).

עם כל ספר לבן שפרסמה הממשלה הבריטית היא נסוגה עוד ועוד מהבטחותיה כפי שנוסחו בהצהרת בלפור ובנוסח המנדט. היא צמצמה עוד ועוד את המשמעות שניתנה למושג 'בית לאומי', והגבילה את מכסות העלייה וההתיישבות היהודית. בספר הלבן הראשון נשארה ההבטחה לבית לאומי על כנה, ורק הובהר שבית לאומי זה לא חייב להיות בכל שטח ארץ ישראל המנדטורית; בספר הלבן השני כבר הושוו זכויות הערבים והיהודים בארץ, ולא הובטחה בצורה ברורה הקמת בית לאומי יהודי. הספר הלבן השלישי ביטל כמעט כליל את ההבטחה להקמת בית יהודי בארץ ישראל ונטה חדות לטובת הערבים. למעשה הוא הציג את מטרות המנדט בהקמת מדינה של כלל תושבי ארץ ישראל, שבה היהודים יהיו מיעוט בלבד. מדינה שלמעשה לא תשנה בצורה מהותית את מעמדם של היהודים, כעם בלי ארץ משלו.

סעיף ג. השפעות העימות על היישוב היהודי

שאלה מנחה לסעיף: כיצד השפיעו התקפות הערבים על בניין הבית הלאומי היהודי?

התקפות הערבים, יחד עם תגובתם הפושרת והפייסנית של הבריטים כלפיהן, השפיעו על התפתחות הבית הלאומי היהודי באופן ישיר ועקיף. מצד אחד, הפרעות פגעו ביישוב, שידע אבדות בנפש וברכוש ונפגע גם מהנסיגה בהתחייבויותיו של שלטון המנדט. אך מצד שני, בעקיפין, ההתקפות דווקא תרמו להתפתחותו של היישוב, שנאלץ להתמודד עם אתגרים שלא ידע כמותם.

עם התגברות התקפות הערבים והתרחקותם של הבריטים מהבטחותיהם המקוריות, נאלץ היישוב לגבש עמדה כיצד עליו להגיב ולפעול. תגובת היישוב לכל אלה לא הייתה אחידה, ועם הידרדרות היחסים עם הערבים ועם הבריטים גברו הוויכוחים על דרך התגובה הראויה ועל מהותה. להלן נלמד על השפעת ההתקפות הללו על היישוב בתחומי הביטחון, העלייה, ההתיישבות והכלכלה.

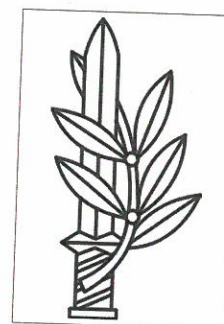
1. מדיניות הביטחון

לאחר נפילת תל חי ב-1920 (לעיל עמ' 140) ופרעות תר"פ, היה ברור כי היישוב היהודי אינו יכול להסתמך על אחרים ועליו להיות מסוגל להגן על עצמו בכוחות עצמו. גם אופיו של ארגון השומר כבר לא התאים לאתגרים הביטחוניים החדשים. הנהגת היישוב החלה לארגן כוח מגן, שהורכב מארגונים שונים בהתאם לצורכי הזמן. בין ארגונים אלו ניטשו ויכוחים קשים ומרים על הדרך הנכונה שבה יש להתייחס להתנגדות הערבית לבניית הבית הלאומי בארץ ישראל ועל דרך התגובה הטובה והמוסרית ביותר שבה יש להגיב על התקפות הפורעים הערביים.

ההגנה

הארגון הראשון שהוקם הוא **ההגנה** (1920, תר"פ). הארגון הוקם בעקבות מאורעות תר"פ, ששם התגלה הצורך בכוח מגן יהודי עצמאי. את ההגנה הקימה מפלגת 'אחדות העבודה', המפלגה הדומיננטית ביותר אז, ועם הקמת ההסתדרות, לאחר כחצי שנה, עברה לשליטתה. ההגנה הוגדרה כארגון כלל ארצי, שמטרתו לספק הגנה כוללת לכל היישוב היהודי, ששורותיו פתוחות לכול, בלי אפליה על רקע שיוך פוליטי, מעמדי, כלכלי או מגדרי. פעילות ארגון ההגנה התמקדה, בתחילה, בהגנה והדיפת הפורעים מגבולות היישובים בלבד, בלי פעולות התקפה יוזמות.

ארגון ההגנה התגבש כמערך מסודר ומורכב, בדומה לצבא. עם זה, מכיוון שהבריטים ראו בו ארגון לא חוקי, הוא נאלץ להתנהל במחתרת ברוב שנות פעילותו. במשך כל שנות המנדט הוא היה הארגון היהודי הגדול והמאורגן ביותר, והוא זה שניהל למעשה את רוב מלחמת העצמאות, ולאחר קום המדינה היה הבסיס לצבאה - **צה"ל**.

סמל ארגון ההגנה. החרב מלופפת על ידי עלה הזית, המסמל שלום, כדי להראות שהמלחמה היא רק כגלל הצורך בהגנה, והתקווה היא לעת שלום.

? לדעתכם, מדוע עוצב סמל ארגון ההגנה באופן שהחרב מלופפת על ידי עלה זית? איזה מסר ביקשו להביע בכך?

תחילה, הגנת ארגון ההגנה על היישובים במאורעות תרפ"א הייתה מועטה משום שהן התרחשו עוד קודם שהספיק להתארגן. אך כבר במאורעות תרפ"ט התחזק הארגון והצליח להגן על היהודים בירושלים, בחיפה, ביישובי הגליל וברוב היישובים החקלאיים. בחברון, לעומת זאת, ששם סירבו התושבים היהודים להצעתה לשלוח קבוצה של מגנים, ובצפת, ששם ההגנה לא הייתה מאורגנת, התבצע טבח ביהודים.

במרד הערבי (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט) ארגון ההגנה כבר היה מסודר ומאומן ותפקד כמעט באופן צבאי. בשלב זה חל שינוי בדרכו הצבאית והאסטרטגית על ידי שעבר מפעולות הגנה בלבד אל פעולות התקפה יזומה, והוא החל לתקוף את הפורעים הערביים מבעוד מועד, ולא רק התגונן מפני התקפה. נוסף לכך, בשלב זה הבריטים הכירו למעשה בארגון ההגנה, ופעלו בשיתוף פעולה הדוק עמו. הם עשו זאת כמעט מחוסר ברירה, מכיוון שדיכוי המרד דרש מהם כוחות רבים, והם היו זקוקים לעזרת היהודים בהשלטת השקט בארץ.

יצחק שדה (1890-1952, תר"ן-תשי"ב) - בצעירותו שרת בצבא הרוסי, ואף זכה בעיטור על אומץ לב ושימוש כמפקד. עלה לארץ ב-1920. בארץ שימש כאחד מראשי גדוד העבודה וכן כאחד ממייסדי אגודת הספורט "הפועל". הצטרף לארגון ההגנה, פיקד על קורסי מפקדים בארגון, הקים את "הנודדת", הקים את פלוגות השדה שהיו אחראיות על הגנת היישובים העבריים, פיקד על העלייה ליישוב המבודד חניתה שבגליל העליון, ועוד. במלחמת העולם השנייה הקים את הפלמ"ח והיה מפקדו הראשון. לאחר מכן הפך לרמטכ"ל ההגנה וכן למפקד תנועת המרי. במלחמת העצמאות לקח חלק בפעולות רבות, לדוגמה פיקד על הגנת קיבוץ משמר העמק, שהותקף מכל הכיוונים על ידי צבאות ערב. משהוקם צה"ל הקים שדה את חטיבת השריון הראשונה, ואף פיקד עליה. בסיום מלחמת העצמאות פרש מצה"ל.

כך הוקמה, בשנת 1937, פלוגת שוטרים - **נוטרים** - יהודים לצד פלוגה ערבית, בתוך המשטרה הבריטית, ובשנת 1939 הם אף קיבלו מדים ודרגות. נוסף לכך, בשנת 1938 הוקמו **פלוגות הלילה המיוחדות**, ביוזמתו ובפיקודו של הקצין הבריטי צ'ארלס אורד וינגייט. בפלוגות פעלו בשיתוף פעולה חיילים בריטים וחברי ההגנה. מטרת הפלוגות הייתה לפגוע בכנופיות הערביות כבר בדרכם מהבסיסים שלהם, בטרם יגיעו ליישובים היהודיים, ובכך להשיב את הביטחון. הפלוגות פעלו בקבוצות קטנות, ערכו מארבים, פשיטות על בסיסי מחבלים ופעולות תגמול בכפרים. תרומתה של היחידה להגנה הייתה רבה: היא שיפרה ביותר את היכולת הביצועית, והארגון זכה לאימונים בנשק.

עם זאת, לא כל פעולותיה של ההגנה בתקופה זו עלו בקנה אחד עם המדיניות הבריטית, ולכן, משנת 1936 פעלה בה גם זרוע בלתי לגאלית (לא חוקית). הכוחות הללו נקראו בתחילה 'הנודדת', ובשנת 1937 הפכו ל'פלוגות השדה', שהיו תחת פיקודו של יצחק שדה.

צ'ארלס אורד וינגייט (1903-1944) - קצין בצבא הבריטי שהיה תומך נלהב של הציונות. כונה ביישוב 'הידיד'. אהדתו לציונות לא מצאה חן בעיני הבריטים והוא הוחזר ב-1940 לבריטניה. במלחמת העולם השנייה שירת באפריקה ובאסיה, ונהרג בהתרחקות מטוס בהודו, בדרגת מייג'ור גנרל (מקביל לאלוף). על שמו 'מכון וינגייט', המרכז הלאומי לחינוך גופני ולספורט. זמן כפר הנוער ימין אורד.

האצ"ל

בשנת 1931 (תרצ"א), בעקבות חילוקי דעות בתוך ארגון ההגנה לגבי הדרך הנכונה שיש לנהוג כלפי הערבים והבריטים, פרשו ממנו חלק מחבריו והקימו את ארגון **האצ"ל**. עם העברת השליטה על ההגנה מהסתדרות העובדים הכללית למוסדות היישוב היהודי בשנת 1937, חזרו להגנה רבים מחברי האצ"ל, ומאז התגבשה דרכו הייחודית. חלק מהשנים פעל הארגון תחת חסותה של התנועה הרביזיוניסטית: משנת 1937 ועד לפטירתו ב-1940 היה זאב ז'בוטינסקי המפקד העליון של הארגון ואילו דוד רזיאל היה המפקד בשטח.

חברי האצ"ל טענו כי ההגנה נוטה יותר מדי לשיתוף פעולה עם הבריטים, ויחסה לערבים הוא מתון ומבליג מדי. על כוח יש להשיב בכוח. על טרור יש להשיב בטרור. לטענתם, רק בדרך זו אפשר להגן על היישוב המתפתח, ולהקים מדינה עצמאית וחזקה. בהתאם לאידיאולוגיה זו התמקדו פעולותיו בהתקפה ונקמה על פגיעות הערבים. כך לדוגמה, ב-1937 הרגו חברי אצ"ל שבעה ערבים כנקמה על הרג יהודים, ובקיץ 1938, הרגו כשמונים וארבעה ערבים באמצעות הטמנת פצצות בשווקים ערביים בירושלים, חיפה ויפו.

שלמה בן יוסף (1913-1938, תרע"ג-תרצ"ח) - פעיל ולוחם בתנועת בית"ר בארץ ישראל, ראשון 'עולי הגרדום' (להלן פרק 9). במהלך המרד הערבי רצה שלמה להגיב על רציחות של נוסעים יהודים, וזרק רימון רסס לעבר אוטובוס ערבי. הרימון לא התפוצץ, אך הבריטים תפסו את שלמה בן יוסף ודנו אותו לתלייה. הוא סירב לבקש חנינה, אלא בחר למות בגאון. אל גרדום התלייה הלך רחוק, מסודר ומחויך, ושירי בית"ר על שפתיו. איני מצטער על מותי, אמר, "מפני שאני הולך למות בעד ארצנו!"

1. סמל האצ"ל כולל את הכיתוב "רק כך" - לפי הסמל, מה ניתן לעשות "רק כך"? נמקו את תשובתכם?
2. בסמל מופיעה מפה של ארץ ישראל - במה שונה ארץ ישראל לפי מפה זו מארץ ישראל שבה הוקם הבית הלאומי היהודי? איזו עמדה רצו אנשי האצ"ל להביע בכך?

אצ"ל - ארגון צבאי לאומי. סמלו של האצ"ל מבטא את גישתו למאבק על הקמת המדינה היהודית: בלי פשרות, משני עברי הירדן (כפי שנראית מפת ארץ ישראל ברקע), ובדרך האפשרית היחידה לדעתם: "רק כך". באמצעות היד המחזיקה ברוכה, באמצעות הכוח.

המנון בית"ר שחיבר ד'בוטינסקי ב-1932 (תרצ"ב), הפך גם להמנון האצ"ל. שיר בית"ר - המנון האצ"ל

בית"ר -	הדר -	תגר
מגב רָקֵבֹן וְעָפָר	עֲבָרֵי גַם בְּעֵי בֶן-שָׁר,	עַל כָּל מַעְצוֹר וּמָצָר!
בָּדָם וּבְיָזַע	אִם עָבַד, אִם הִלָּךְ -	אִם תַּעַל אוֹ תִכְדֹּ -
יִקָּם לָנוּ גִזּוֹעַ	נוֹצְרֶת, בֶּן-מֶלֶךְ	בְּלִהַב הַמֶּרְדֹּ
גָּאוֹן וְנָדִיב וְאֶזְזָר,	בְּכֶתֶר דָּוִד נֶעְטָר.	שָׂא אֵשׁ לְהַצִּית, אֵין דָּבָר:
בֵּית"ר הַנִּלְכָּדָה,	בְּאוֹר וּבִסְתֵר	כִּי שָׁקֵט הוּא רָפֵשׁ,
יִדְרָפֶת, מִסְדָּה,	זָכַר אֶת הַכֶּתֶר -	הַפֶּקֶד דָּם וְנֶפֶשׁ
תְּרַמְנָה בְּעֹז וְהֶדֶר.	עֲטָרַת גָּאוֹן וְתִגְדֹּר.	לְמַעַן הַהוֹד הַנִּסְתָּר!

למות או לכבש את הדר -
יִדְרָפֶת, מִסְדָּה, בֵּית"ר.

כיצד משתקפת האידיאולוגיה של האצ"ל בהמנון? נמקו תשובתכם תוך ציטוט מההמנון.

האצ"ל הוא ראשי תיבות של 'ארגון צבאי לאומי', אף שלמעשה לא הוקם בידי המוסדות הנבחרים של היישוב. מורכבות זאת היא חלק מהמצב של לפני קום המדינה, שבו למעשה אין סמכות אחת בלבד שכל התושבים כפופים לה, וכפי שלמדנו, למוסדות כנסת ישראל לא הייתה היכולת לפעול כמדינה ולחייב את האזרחים להישמע להוראותיה.

1. חוו דעתכם המנומקת, האם מותר היה לאנשי האצ"ל לפעול בניגוד להחלטות של המוסדות הנבחרים של היישוב היהודי והתנועה הציונית?
2. אילו ערכים מתנגדים באו לידי ביטוי בפעילות של האצ"ל?

דוד בן-גוריון (1910-1941, תרע"א-תש"א) - ממייסדי האצ"ל ומפקדו. עלה לארץ ממזרח אירופה ב-1914, וב-1938 מונה בידי זאב ז'בוטינסקי, שהתרשם מאוד מדמותו, למפקד האצ"ל. נחשב על ידי מכריו לדמות מופת, המסמלת שילוב של עדינות עם נחישות, ונכונות להקרבה עצמית למען העם. נהרג ב-1941 בעירק בפעולה שנעשתה למען הבריטים במלחמת העולם השנייה.

הוויכוח בשאלה, כיצד יש להתייחס להתנגדות של ערביי ארץ ישראל לבניית הבית הלאומי היהודי?

ההתנגדות של ערביי ארץ ישראל לכינון הבית הלאומי היהודי הציבה בפני היהודים מכשול לא פשוט. הנהגת היישוב היהודי ניסתה להבין את טעמה של התנגדות זאת וכיצד ניתן להסירה או, לכל הפחות, להתמודד אתה ולהגיב בתגובה הנכונה.

היחס להתנגדות ערביי ארץ ישראל

מקור א: היחס להתנגדות הערבית - חיים ויצמן, מתוך: נאום בפני נציגי הערבים והארמנים בבית מושל ירושלים, רונלד סטורס, 27.4.1918

די קרקע ודי מקום יש בארץ ישראל - כך הגידו לי גם רבים ממנהיגיכם - להושיב בה אנשים פי כמה וכמה מהמספר היושב בה עתה. וכל החששות אשר הובעו בגלוי ובסתר על ידי הערבים, פן ינשלו אותם מהאדמה שהם יושבים עליה, אינם אלא פרי טעות גסה ביחס להשקפותינו ושאיפותינו, או פרי מעשי תעתועים של שונאינו המשותפים. הן מצד הרוחני והן מצד החומרי מוטב לנו לחיות בשלום, ורק בתנאי זה תהא אפשרית התפתחות הגונה של הארץ.

[בתוך: חיים ויצמן, דברים, נאומים, מאמרים ומכתבים, א', תרצ"ז, עמ' 96 - 100]

מקור ב: על קיר הברזל (אנו והערבים) - זאב ד'בוטינסקי

[...] מבחינה רגשית - יחסי לערבים הוא כיחסי אל כל שאר העמים: שוויון נפש אדיב. מבחינה פוליטית נקבע יחסי על סמך שני עקרונות. האחד, גירושם של הערבים מארץ-ישראל באיזו צורה שהיא נחשב בעיני לבלתי-אפשרי בהחלט; בארץ ישראל יהיו תמיד שני עמים. והשני [...] ככל היהודים מוכן אני להישבע בשמנו ובשם צאצאינו, שלעולם

לא נפר שיווי-זכויות זה [בין כל תושבי הארץ] ולא נעשה ניסיון לגירוש או לדיכוי. כפי שרואה הקורא, הרי זה "אני מאמין", האומר כולו שלום. ואולם במישור אחר לחלוטין מתייצבת השאלה, אם אפשר להגיע להגשמת מחשבות של שלום בדרכי שלום. כי הרי דבר זה תלוי לא ביחסנו אל הערבים, אלא אך ורק ביחסם של הערבים אל הציונות. [...]

על השלמה מרצון בין ערביי ארץ-ישראל לבינינו אין מה לדבר כלל, לא כעת, ולא בגבולות העתיד הנראה באופק. אני מביע את הכרתי זו בצורה חריפה כזאת לא משום שנעים לי לצער בני-אדם טובים, אלא פשוט כדי שלא יבואו לכלל צער: כל בני-אדם הטובים הללו להוציא את הסומים מלידה, הבינו בעצמם זה מכבר כי אי-אפשר לחלוטין לקבל את הסכמתם מרצון של ערביי ארץ-ישראל להפיכתה של ארץ-ישראל האחת מארץ ערבית לארץ בעלת רוב יהודי.

[...] אין משמע כל זה, שאין להעלות על הדעת אפשרות של כל הסכם מרצון שהוא עם ערביי ארץ-ישראל. כל עוד יש לערבים אפילו זיק של תקווה להיפטר מאתנו, הם לא ימכרו את תקוותם זו לא בעד אי-אלו מלים מתוקות ולא בעד שום פרוסה מזינה של לחם בחמאה, ומשום כך דווקא, אין לראותם בחזקת אספסוף, אלא עם [...] עם חי. עם חי מסכים לויתורים בשאלות עצומות וגורליות כאלו רק כאשר לא נשארת לו כל תקווה, כאשר בקיר הברזל לא נראה עוד אף לא סדק אחד. רק אז מאבדות קבוצות קיצוניות שסיסמתם היא "בשום אופן לא", את קסמן, וההשפעה עוברת לידי הקבוצות המתונות. רק אז יבואו אלינו המתונים האלה ובידם הצעה לויתורים הדדיים: רק אז יתחילו הם לשאת ולתת עמנו ביושר ובשאלות מעשיות, כגון ערובה נגד גירוש מן הארץ, או בעניין שיווי-זכויות, או בדבר ישות עצמית לאומית; ואני מאמין ומקווה, שאז נוכל לתת להם ערובות כאלה, שתרגענה אותם, ושני העמים יוכלו לחיות זה בצד זה בשלום ומתוך יחסי הגינות. ואולם הדרך היחידה להסכם כזה היא קיר הברזל, כלומר, חיזוקו של השלטון בארץ-ישראל, שלא יהא נתון לשום השפעות ערביות, כלומר, עצם השלטון, שנגדו לוחמים הערבים. במלים אחרות, בשבילנו הדרך היחידה להסכם בעתיד מתבטאת בהסתלקות מוחלטת מכל הנסיונות להגיע להסכם בהווה.

[בתוך: יוסף נדבה (עריכה והקדמה), **הדרך אל הרוויזיוניזם הציוני**, 1984, עמ' 106-112]

מקור ג: היחס להתנגדות הערבית - דוד בן גוריון, 1931

הצעד הראשון בדרך להבנה [בין הערבים ליהודים] הוא השכם והגד לעם הערבי את האמת כולה: יש עם יהודי בן 17 מיליון. למען כבודו האנושי ותרבותו הלאומית [...] שואף העם הזה, אנוס הוא לשאוף - לכנס את המקסימום האפשרי של בניו לארץ-ישראל ולהיות בה לעם עומד ברשות עצמו. [...] רק על בסיס הכרת הערבים בעובדה הזאת תיתכן ההבנה, כשם שהיא לא תיתכן גם בלי ההכרה מצידנו בעובדה שנייה [...] כי בארץ-ישראל יושבים זה מאות בשנים המונים ערבים אשר אבותיהם ואבות אבותיהם נולדו כאן ומתו כאן ואשר למענם ארץ-ישראל היא ארצם, שבה הם רוצים לחיות ובה יחיו גם להבא [...] אולם זכות ההגדרה העצמית של הערבים בארץ-ישראל אין פירושה זכות בעלות של הערבים על ארץ-ישראל.

[דוד בן גוריון, **ממעמד לעם**, תש"ו, עמ' 107-110]

1. כיצד הסביר ויצמן (מקור א') את ההתנגדות של ערביי ארץ ישראל לציונות?
2. כיצד חשב ויצמן שניתן להתמודד עם התנגדות זו?
3. הסבירו את עמדת ז'בוטינסקי (מקור ב') ביחס לסיבה להתנגדות של ערביי ארץ ישראל לציונות, לתנאים הנחוצים כדי לגרום להם לרצות להשלים עם הציונות, לאפשרות גירוש הערבים מארץ ישראל ולמעמד במדינה היהודית שתקום בעתיד.
4. לפי מקור ב', הסבירו את המושג **קיר הברזל** ואת מרכזיותו בתפיסת ז'בוטינסקי.
5. במה שונה אופי ההתנגדות של ערביי ארץ ישראל לציונות אצל ז'בוטינסקי מזה שאצל ויצמן במקור א'?
6. על פי בן גוריון (מקור ג'), האם אופי הסכסוך בין ערבים ליהודים בארץ ישראל דומה לאופי המתואר על ידי ויצמן (מקור א') או לזה המתואר על ידי ז'בוטינסקי (מקור ב')?
7. במה שונה זכותם של ערביי ארץ ישראל על ארץ ישראל אצל בן גוריון מזו שאצל ז'בוטינסקי ובמה היא דומה?
8. הסבירו את ההבדל בין עמדת ז'בוטינסקי לעמדת בן גוריון באשר לאפשרות להגיע להסכם והבנה עם ערביי ארץ ישראל.

מתוך דבריהם של ויצמן, ז'בוטינסקי ובן-גוריון ניתן לעמוד על המחלוקת הבסיסית בהנהגה כיצד צריך להבין את ההתנגדות הערבית: האם זאת התנגדות על רקע החשש מפגיעה כלכלית בלבד או שלהתנגדותם גם היבט לאומי?

אלו שחשבו שמקור ההתנגדות הוא החשש מפגיעה כלכלית בלבד, סברו שהדרך להסרת ההתנגדות הערבית היא על ידי הבטחה חד-משמעית שזכויותיהם הכלכליות לא ייפגעו גם תחת שלטון יהודי, ושאדרבה, ערביי ארץ ישראל ייהנו גם הם מהפריחה הכלכלית של היישוב היהודי. ואילו אלו שהבינו שמקור ההתנגדות של ערביי ארץ ישראל אינה רק כלכלית אלא בעיקר לאומית, סברו שלא ניתן להסיר את התנגדותם אלא תוך הפגנת נחישות לממש את זכותנו על ארץ ישראל תוך הבטחה להנהגת יחס הוגן לערבים במדינה שתקום ובה יחיו כמיעוט.

הוויכוח על שאלת ההבלגה

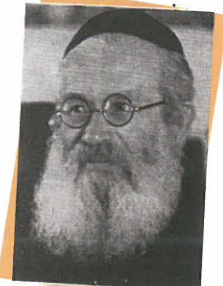
בתקופת המרד הערבי הגדול (תרצ"ו-תרצ"ט), שבמהלכו חיי היהודים כמעט שותקו תחת מתקפת הטרור הערבי, ניטש ויכוח מר בין אנשי האצ"ל ואנשי ההגנה בנושא היחס לערבים: מה עדיף - **הבלגה** או **תגובה**?

כלומר, האם יש להגיב על הטרור הערבי בטרור יהודי כלפי אוכלוסייה שאינה מעורבת בתקיפה או שיש להבליג ולפגוע רק בתוקפים. יש להדגיש, שהוויכוח לא היה על השאלה אם מותר לפגוע במי שנמצא בדרכו לפגוע ביישוב: על כך לא היה כל ויכוח, והיה ברור, גם לאלו שתמכו בהבלגה, שיש לנהוג בתקיפות כנגד תוקפים. הדילמה הייתה אם פגיעה תקיפה כזו בערבים אכן יעילה יותר ותנטרל את הטרור הערבי, ואם בכלל מותר ומוסרי לנקוט בדרך פעולה כזו.

אנשי ההגנה, שציידו בהבלגה, טענו שמאבק בצורה של טרור הוא בלתי מוסרי, כיוון שיש לשמור על 'טוהר הנשק', כלומר, מוסרי להפנות את הנשק רק כלפי מישהו שפגע או שמתכוון לפגוע ביהודים. כמו כן, התומכים בהבלגה טענו שאין כל תועלת בשימוש בטרור, כיוון שהוא יוביל לאיבוד התמיכה בציונות בדעת הקהל בבריטניה ובשאר העולם, להפסקת שיתוף הפעולה הביטחוני בין הבריטים ליישוב היהודי ולהחרפה חמורה ביחסים בין יהודים לערבים.

מנגד, אנשי האצ"ל, שציידו בתגובה, טענו כי נקמה, גם אם היא נעשית בצורה של טרור, היא דבר מוסרי, וזאת בייחוד על בסיס התועלת הרבה שטמונה בה, כאמצעי היחיד שירתיע את הערבים מלפגוע ביהודים. נוסף לכך, טענו כי בהבלגה יש פגיעה בכבוד הלאומי, שעלול להתפס כחלש ולא עצמאי, שאף אין באפשרותו להקים ולנהל בעתיד מדינה עצמאית. כמו כן, התנהלות חלשה זו של מוסדות ההנהגה תוביל את הנוער לנקוט בפעולות עצמאיות ולא מסודרות, שעלולות להיות להן השלכות חמורות יותר.

הרב ד"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג (1888-1959, תרמ"ט-תשי"ט) - היה הרב הראשי האשכנזי של ארץ ישראל משנת 1936, ואחר כך של מדינת ישראל עד לפטירתו. נולד במזרח אירופה, ומשם עבר לאנגליה ב-1897. הוא ערך מחקר על 'התכלת בישראל' וב-1914 קיבל בזכותו תואר דוקטור. מ-1915 היה רב באירלנד (עד 1936), בשנת 1925 מונה לרב הראשי של יהדות אירלנד. שם כבר נמנה על תומכי המזרחי. לאחר פטירתו של הרב קוק, מונה בתרצ"ז לרב הראשי של ארץ ישראל, תפקיד שאותו נשא עד לפטירתו.

הבלגה או תגובה [=טרור נגדי] על מעשי טרור של ערבים?

מקור א': הרב יצחק הרצוג

אנחנו צומדים עכשיו במצב קשה מאוד מאוד. [...] אם חס וחלילה היו יורים בי והייתי נוטה למות, הייתי מצווה לכל ישראל וליישוב להיזהר, להימנע מכל מעשה נקם. חלילה וחלילה. חלילה לנו ללמוד על דרך רשעי הגויים. מה השגנו במשך שנתיים? השגנו הישג גדול, קידוש ה' לעיני כל הגויים [...] ופה בארץ ישראל הראה היישוב במשך שנתיים רוח טהורה, נתן ביטוי למוסר היהדות שהתקיים בידו. וזה הישג גדול. [...] להגן על עצמנו, להגן על חיינו, להילחם בעד מולדתנו ובעד ערי אלוֹקינו, הגנה כשרה [...] כך עשו אבותינו. אבל התקפות והתנקשויות מהסוג המדובר זוהי דרך תועבה, דרך טמאה. חלילה וחלילה לנו ללכת בה.

[בתוך: ר' בנימין ויעקב פטרוזייל (עורכים), נגד הטרור, תרצ"ט, עמ' 41-42]

מקור ב: ברל כצנלסון

"הבלגה משמעותה, יהיה נשקנו טהור. אנו לומדים נשק, אנו נושאים נשק, אנו מתייצבים בפני הקמים עלינו, אך איננו רוצים שנשקנו יותם בדם נקיים [...] הבלגה זו שיטה מדינית ומוסרית כאחת, הנובעת מתוך תולדותינו ומתוך מציאותנו, מתוך אפיינו ומתוך תנאי מלחמתנו. אלמלא היינו נאמנים לעצמנו ונוקטים בקו אחר, היינו מזמן מפסידים את המערכה".

[בתוך: אניטה שפירא, ברל: ביוגרפיה, תש"מ, עמ' 588-589]

מקור ג': זאב ז'בוטינסקי

הזכרתי לעיל את המילה "הבלגה". מילה נדירה. לא שמעו אותה קודם לכן בעברית החדשה, היום-יומית בארץ ישראל. דומה שמילה זו היא כעת הנפוצה ביותר והשנואה ביותר בארץ ישראל [...] אל יסלפו היהודים את העובדות ואל יבואו בטענות. בארץ ישראל יש צעירים בין השמאל והימין שאינם פוחדים מפני התנגשות עם חיילים בריטים, שמכריחים אותם לשחק תפקיד של מוגי לב. הם אינם חוששים לעצמם ולחיייהם, הם חוששים לחורבנה של הצהרת בלפור ולהפרת הברית בין אנגליה לעם ישראל [...]

כל עם ילידים נלחם במתיישרים כל עוד קיים זיק של תקווה להיפטר מסכנת ההתיישבות הזרה. כך נוהגים וכך ינהגו ערביי ארץ ישראל, כל עוד מקנן בליבם ניצוץ של תקווה כי יעלה בידם למנוע את הפיכתה של פלשתינה לארץ ישראל [...] לפיכך יכולה התיישבותנו להתפתח בחסותו של כוח שאיננו תלוי באוכלוסייה המקומית, מאחורי קיר ברזל שלא יהא בכוחה של האוכלוסייה המקומית לפרוץ אותו.

[בתוך: יעקב שביט, הבלגה או תגובה - הויכוח ביישוב היהודי תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939), תשמ"ג, עמ' 71-73]

מקור ד': דוד רזיאל

הטרור הערבי ושותפו הטוב והנאמן ההבלגה היהודית, יצרו בארץ מצב כזה שיהודי היה מוכרח להימנע מכמה עבודות מפני שהמוות היה אורב בדרכים, בעוד שערבי היה יכול ללכת לכל מקום שרצה ולעסוק בכל עבודה הטובה בעיניו, אפילו בסביבה יהודית טהורה. ככה סבלו חיי הכלכלה של היהודים בעוד שהערבים המשיכו את חייהם הנורמליים ואת עבודותיהם הרגילות. פעולות הגנה בלבד לא תוכתרנה בניצחון לעולם. אם תכלית המלחמה היא שבירת רצונו של האויב, זאת אין להשיג מבלי לשבור את כוחו, וברור שאי אפשר להסתפק בפעולות הגנה גרידא [...]

כל החישובים האלה מוליכים אל מסקנה אחת: מי שאינו רוצה להיות מנוצח אין לו אלא לתקוף [...] הוא צריך להסתער על אויבו ולשבור את כוחו ואת רצונו. לפני שזה יספיק לתקוף אותו, הוא צריך לשלול מאויבו את האפשרות לתקוף [...]

[בתוך: דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, חלק שני, עמ' 41-42]

התיישבות - עיצוב גבולות המדינה שבדרך

בתחום ההתיישבות, אל מול התוקפנות הערבית והחולשה בעמדת ממשלת המנדט, הפכה עמדת היישוב היהודי כולו לתקיפה יותר ויותר. מפת ההתיישבות היהודית עד לאותה העת הייתה מצומצמת לאזורים מסוימים ביותר. היא כונתה ה-N ההתיישבותית, בגלל פריסתה בצורת האות N האנגלית.

עיינו במפה וחשבו: מהי חולשתו של ה-N ההתיישבותית? נמקו את תשובתכם.

היישוב היהודי הבין כי עליו לקבוע עובדות בשטח, לעבות אזורי התיישבות מנותקים ולהקים יישובים חדשים בפריסה רחבה ככל האפשר. בכך תימנע הקטנת השטח המיועד להקמת המדינה היהודית, והיישוב יעצב בכוחות עצמו את גבולות הארץ היהודית שתקום. לשם כך נרכשו קרקעות רבות ככל האפשר, אזורי ההתיישבות העירונית הורחבו ונרכשו בהן קרקעות, כדי להפכן ליהודיות יותר.

גושי התיישבות קיימים הורחבו והתבססו, כמו למשל בעמק יזרעאל ובעמק חפר. הוקמו נקודות התיישבות חדשות רבות ונרכשו קרקעות בנקודות מרוחקות, שבהן לא הייתה ליישוב היהודי כל אחיזה. כך, בשנות השלושים נרכשו בכל שנה בממוצע כ-25 אלף דונם קרקע, ומספר היישובים עלה מ-160 בשנת 1929 ל-233 בשנת 1938.

החל משנת 1936 (תרצ"ו), הוקמו יישובים חדשים רבים בדרך של חומה ומגדל. יישובים אלה הוקמו כמו במבצע צבאי: חומרי הגלם הוכנו מראש, ובעת ההקמה עלו כמה לוחמים צעירים אל הקרקע והקימו במהירות רבה, לפעמים תוך יום אחד, את היישוב החדש. בכל יישוב כזה נבנה מגדל שמירה וסביבו גדר, שהיו הבסיס להתיישבות במקום. היישובים הוקמו מלכתחילה בסגנון מבוצר, כדי להקל על ההתגוננות מפני התקפות הערבים.

1. באיזה נימוק שולל הרב הרצוג את דרך הטרור?
2. כצנלסון מסביר שאין סתירה בין שימוש בנשק לבין הבלגה. הסבירו את דבריו.
3. כצנלסון טוען ששיטת ההבלגה היא גם שיטה מדינית. הסבירו כיצד ההבלגה מסייעת ליישוב מבחינה מדינית.
4. לדברי דוד רוזיאל, למה מובילה ההבלגה?
5. על פי דברי ז'בוטינסקי ורוזיאל, הסבירו מדוע שבירת ההבלגה איננה מעשה בלתי מוסרי.
6. בוויכוח על שאלת ההבלגה באו לידי ביטוי ערכים שונים, ערכים שהתנגשו ביניהם. הסבירו מהם ערכים אלו וכיצד הם באו לידי ביטוי בקטעים שלפניכם.

עלייה

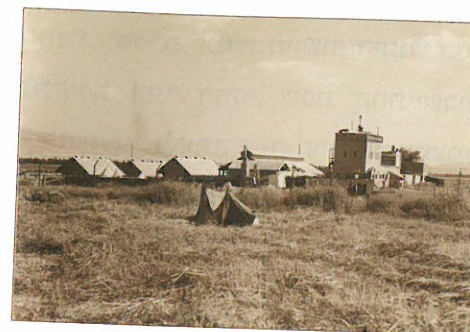
כחלק מהמאבק בהגבלות הבריטים על התפתחות היישוב היהודי, החל מ-1934 פנה היישוב להעפלה, העלאת עולים מעבר למכסה שהתירו הבריטים, באופן לא לגאלי (=בלתי חוקי). בתחום זה לא היו ספקות, וכל מוסדות היישוב תמכו במפעל ההעפלה מראשיתו. כך, לאורך כל שנות המנדט הייתה כניסה לא חוקית של יהודים בודדים לארץ, באופן לא מאורגן. כבר בשנת 1932 (תרצ"ב) קרא ז'בוטינסקי לפרוץ את ההגבלות על העלייה. ולארגן עלייה המונית בלתי חוקית.

ההפעלה נעשתה דרך הים והיבשה והעלתה יהודים הן מארצות אירופה והן מארצות האסלאם. בדרך הים, כבר בשנת 1934 הגיעו המעפילים הראשונים לחופי הארץ, בספינה 'ולוס' שהצליחו חברי החלוץ להביא מיוון לחופי הארץ, ועליה כ-350 צעירים יהודים מאירופה.

עולים בלתי לגאליים הגיעו לארץ גם דרך היבשה. עולים שבאו מאירופה דרך לבנון עברו בחשאי את הגבול בצפון הארץ, כשהם נעזרים באנשי היישובים הסמוכים בגליל (כפר גלעדי, ראש פינה ומטולה), תוך תשלום שוחד למבריחים ערביים משני צדי הגבול. בדרך זו הגיעו גם העולים מארצות האסלאם.

עד למלחמת העולם השנייה הגיעו לארץ בדרך זו כ-22,000 מעפילים. כשני שליש מהם הובאו על ידי התנועה הרביזיוניסטית, במפעל שהם כינו עליית אף על פי. פניית הרביזיוניסטים לעלייה בדרך זו הייתה משום שמוסדות היישוב קיפחו אותם במספר אשרות העלייה הבריטיות שחילקו לה. השליש הנותר הובא על ידי ארגון החלוץ והמוסד לעלייה ב', שנוסד על ידי ההגנה ב-1939, כדי להרחיב את ההעפלה נוכח הקשיים הגוברים שהציבו הבריטים שפעלו בחסות ההגנה.

מטרת ההקמה המהירה הייתה לקבוע עובדות בשטח בפני הערבים ולהשיג מיגון עד בוא ערבו של יום הקמת היישוב. נציין כי עד פרסום הספר הלבן השלישי הוקמו יישובי חומה ומגדל באישור הבריטים והם אף סיפקו הגנה למתיישבים בזמן העלייה על הקרקע.

קיבוץ טירת צבי נוסד בכ"א בתמוז תרצ"ז (1937) כחלק מיישובי 'חומה ומגדל' בידי חברי ברית חלוצים דתיים (בחד"ד) שעלו מגרמניה, מפולין ומרומניה. הקיבוץ השתייך לתנועת הקיבוץ הדתי, שהקימו חברי תנועת 'הפועל המזרחי'. הקיבוץ נקרא כך על שם הרב צבי הירש קלישר, ממבשרי הציונות, שפעל לעידוד עלייה והתיישבות בארץ ישראל.

קיבוץ ניר דוד (אז נקרא 'תל עמל') הוקם ב-1936 (תרצ"ז) בבקעת בית שאן, ראשון יישובי חומה ומגדל. חברי הקיבוץ, שרצו לעלות על הקרקע על אף ההגבלות הבריטיות, המציאו למעשה את השיטה: הם הכינו מראש את חלקי היישוב הקטן, שהיה נראה כמחנה מבוצר, עשוי עץ, וסימנו את חלקיו המפורקים כדי שיוכלו להקימו מחדש בקלות במקום המיועד.

העלייה על הקרקע של קיבוץ חניתה

חלוצים מכשירים את הקרקע לעליית היישוב חניתה. היישוב תוכנן לקום באדמת הגליל המערבי, שבו עדיין לא הייתה נוכחות יהודית, והבריטים, בהתאם להגבלות הספר הלבן, אסרו על רכישת קרקעות במקום בידי יהודים. הקונה היהודי, 'איש קק"ל', שהיה בעל חזות איטלקית, הציג עצמו בפני המוכרים הערביים כנוצרי המעוניין להקים במקום מנזר. לאחר הרכישה התנקמו חברי הכנופיות הערביים במתווך הערבי שסייע לקנייה, ורצחו אותו. העלייה על הקרקע ב-1938 (תרצ"ח) הייתה המבצע הגדול ביותר של יישובי חומה ומגדל, ולשמו גייסה ההגנה 600 מחבריה. עוד באותו הלילה הותקפו המתיישבים בידי ערבים, ושניים מהם נהרגו.

אל מול עמדת הנהגת היישוב היהודי בארץ, הרואה בהרחבת ההתיישבות היהודית את הגורם שיקבע את גבולות המדינה בעתיד, הייתה לז'בוטינסקי דעה שונה. הוא ראה דווקא בפעילות המדינית את המפתח לקביעת גבולות המדינה העתידית, ודרש לתבוע את גבולות המדינה לפי גבולות ארץ ישראל ההיסטורית ולא לפי פריסת ההתיישבות היהודית.

במהלך הפולמוס על תכנית החלוקה שהציעה ועדת פיל ב-1937, טען ז'בוטינסקי:

אל תזלזלו בכח הזכות, ואל תגזימו את ערכו של הבניין הנבנה. גם אני מכבד את הבניין הנבנה, אבל אוי ואבוי לנו אם ממנו נעשה בסיס זכותנו. לפני עשרים שנה בימי הצהרת בלפור, רק בקנה מידה של זכות מדד העולם, ואז קיבלנו את ההצהרה את זכותנו על ארץ-ישראל כולה בשלמותה. עברו עשרים שנה, והיום הרשנו להם למדוד בקנה מידה של בניינים נבנים וקיבלנו את התוכנית המטופשת.

[מתוך נאום שנשלח לארץ על גבי תקליט ונמצא בארכיון מכון ז'בוטינסקי]

2. כלכלה

המרד הערבי הגדול, שניסה לפגוע בכלכלה היהודית על ידי השבתת המשק הערבי גרם לקשיים בטווח הקצר, אך בטווח הארוך הוא דווקא גרם לכלכלת היישוב לפרוח ולשגשג.

כפי שלמדנו, מתחילת העלייה השנייה ניטש ויכוח מר ביישוב בין איכרי העלייה הראשונה לפועלי העלייה השנייה, לגבי העדפת העסקת הפועל הערבי על הפועל היהודי. בעקבות כך, הכלכלה היהודית התבססה רבות על הפועל הערבי. בעקבות השביתה הערבית, שבה סירבו הפועלים הערבים לעבוד בשירות היהודים, עבר היישוב להסתמך על כוח עבודה עברי. הדבר סייע מאוד לעולים יהודים מחוסרי פרנסה, וליצירת משק עברי עצמאי העומד על רגליו. גם הסוכנות היהודית, שעסקה עד אז בתחומי מדיניות, עלייה והתיישבות בלבד, החלה ליזום מיזמים שסיפקו עבודה ליישוב היהודי.

נוסף לכך, במרד הערבי הגדול, הערבים לא מכרו ליהודים מתוצרתם. כתוצאה מכך, היה על המשק היהודי להתפתח ולהתפרס על פני תחומי ייצור רבים יותר כדי לכלכל את עצמו. יכולת היהודים לרכוש מעתה רק תוצרת יהודית גרמה לביקוש גדול יותר לתוצרת העברית של הארץ. כל אלו סייעו להתפתחות משק יהודי עצמאי, יציב ומשגשג. כך, בשנות השלושים, גדלה התעשייה היהודית בארץ בקצב עצום. תוך עשר שנים הוכפלה תפוקת התעשייה היהודית פי ארבעה, וכשלושה רבעים מהתפוקה התעשייתית בארץ יוצרה בידי יהודים.

זאת ועוד, הערבים השביתו את נמל יפו, שדרכו הגיעו רבים מהעולים, והתנהל יבוא ויצוא יהודי. כתוצאה מכך הוקם נמל תל אביב, הנמל העברי הראשון, וכך רכשו היהודים עצמאות גם בתחום המסחר והיצוא.

נמל תל-אביב בראשיתו

3. עימות פוליטי גובר מול שלטונות המנדט

עם בואם של הבריטים בשערי ארץ ישראל, ב-1917 (תרע"ז-תרע"ח), היישוב היהודי ראה בהם מושיעים, נושאי בשורת הגאולה, השלטון שיוביל את עם ישראל לתקומה בארצו. אך עד מהרה התברר שהציפיות הגדולות אינן מתממשות, והבריטים נסוגים מהתחייבויותיהם כלפי היישוב היהודי בעקבות ניסיונותיהם לרצות את הערבים. אכזבה זו הובילה לעימות פוליטי גובר של היישוב היהודי עם שלטונות המנדט, עימות שלוה במחלוקות רבות וקשות על הדרך הנכונה לניהולו.

המחלוקת הראשונה החלה כבר בשנת 1921, כאשר נקרע עבר הירדן המזרחי מארץ ישראל, שעל פי העמדה הציונית היה אמור להיות חלק מהבית הלאומי, והפך מאוחר יותר למדינה ערבית - ממלכת עבר הירדן (לעיל 130-131). היישוב היהודי התנגד להחלטה בטענה כי חלק זה חלק בלתי נפרד מארץ ישראל ההיסטורית, ונערכו ניסיונות לשכנע את הבריטים להשאיר את שני עברי הירדן תחת ההגדרה של 'ארץ ישראל'. אך לאחר קבלת ההחלטה רוב מוסדות הנהגת היישוב השלימו עמה, בליט ברירה והתמקדו במאבק על עבר הירדן המערבי.

לעומתם, התנועה הרביזיוניסטית לא ויתרה על עבר הירדן המזרחי, ובשנות השלושים תבע ז'בוטינסקי לקבוע כיעד של התנועה הציונית את הקמתה של מדינה יהודית בשני עברי הירדן. אכן בסמל ארגון האצ"ל, מופיעה ארץ ישראל השלמה, עם הירדן החוצה אותה לאורכה.

מתוך שירו של זאב ז'בוטינסקי, 'שמאל הירדן' (תרפ"ט)

כְּעֶמֶד שֶׁבְּתוֹךְ לְגֶשֶׁר,	אִם אֶרֶץ דְּלִלָה וְקִטְנָה,	שְׁתֵּי יָדַי לָךְ הַקִּדְשִׁתִּי, מוֹלְדָתִי,
אֶף כְּחוּט-הַשְּׂדֵרָה לְאֵנוֹשׁ,	הִיא שְׁלִי מְרֹאשָׁה עַד קֶצֶה:	שְׁתֵּי יָדַי - לְמַגֵּל וּמִגֵּן:
לְאֶרֶץ קו-הַצִּיר וְהַקָּשֶׁר	מִשְׁתַּרְצֵת מִיָּם יְשִׁמוּנָה,	אֶף תִּשְׁכַּח יְמֵינִי הַבּוֹגְדָתִי,
הוּא יִרְדֵּן, הִירְדֵן הַקָּדוֹשׁ.	וְיִרְדֵּן - הִירְדֵּן בְּאֶמֶץ עוֹ!	אִם אֶשְׁכַּח אֶת שְׁמֹאל הִירְדֵּן!
		שְׁתֵּי גְדוֹת לִירְדֵּן:
		זוֹ שְׁלֵנוּ - זוֹ גַם-כֵּן!

[דואר היום, 11 באפריל 1930]

בדיעבד התברר כי הוויתור על עבר הירדן היה רק הראשון בשרשרת הדרישות לווייתורים שהיהודים נדרשו להם ואליהם נלוו ההגבלות שניתנו חדשות לבקרים והצרו את צעדיו של היישוב היהודי עד מחנק. עם פרסומו של הספר הלבן השני, של פאספילד, מ-1930 הוגבלה העלייה וההתיישבות היהודית ובכך הוקפאה התפתחותו של הבית הלאומי

היהודי. ההקפאה עוררה מחאה תקיפה בקרב היהודים ברחבי העולם, וויצמן אף התפטר ממוסדות התנועה הציונית. בעקבות מחאתם התקיפה של היהודים ושל חלק מהבריטים (כפי שראינו בעמ' 211), הוא בוטל למעשה, בשליחת אגרת מקדונלד לויצמן.

אך כששוב פרצה האלימות הערבית, במרד הערבי הגדול, שוב בחרה בריטניה להצר את התפתחות היישוב היהודי וההגבלות על העלייה וההתיישבות היהודית החמירו. בעקבות כך, הלך והחמיר גם העימות של היהודים עמם.

בעקבות נסיגתם התלולה מהתחייבויותיהם הקודמות, גברו המחלוקות בקרב היישוב היהודי לגבי הדרך שיש להתייחס אל הבריטים כעת. האם יש לנהוג בתקיפות, מתוך מאבק לא מתפשר, בכל הדרכים ובכל האמצעים או בניסיונות הסברה ושכנוע? ואיזה דרך פעולה תשיג את התוצאות הטובות ביותר? המחלוקת הייתה גם על עצם היחס אל הבריטים עצמם: האם יש לפעול עדיין בשיתוף פעולה עמם ולשכנעם לחזור בהם ולהמשיך לעזור בהתקדמות לקראת הבית הלאומי המובטח, או שמא עבר זמנם ועדיף להיאבק בהם ולגרום להסתלקותם מהארץ?

רוב הנהגת היישוב תמכה בדרך של שיתוף פעולה עם הבריטים לצד הפעלת לחץ ציבורי ומדיני בניסיון לשכנעם לפעול למען היישוב היהודי. בדרך זו, המאבק על הבית הלאומי נעשה בעיקר על ידי הפעלת לחץ של דעת הקהל על הממשל הבריטי. לשם כך, מנהיגים ציוניים השקיעו מאמצים רבים כדי להשריש, ככל האפשר, את התפיסה הציונית בקרב אישי ציבור בריטיים וברחבי העולם. נוסף לכך, יהודים בעלי עמדות השפעה הפעילו לחץ מדיני על בריטניה, במטרה להוביל לתמיכתה בהקמת הבית הלאומי.

לעומתם, היו גם רבים ביישוב שהאמינו באי-שיתוף פעולה עם הבריטים, ומאוחר יותר אף במאבק ישיר בהם, כאמצעי להכריחם לפעול למען היהודים וכאמצעי להוביל לעזיבתם את הארץ. הבולטים שביניהם היו התנועה הרביזיוניסטית והאצ"ל, שהחל מ-1939 (תרצ"ט) נקט פעולות התקפה ישירות נגד הבריטים.

עם זאת, ככל שנסוגה בה בריטניה מהתחייבויותיה כלפי העם היהודי הלכו היחסים עמה והידרדרו, במיוחד אחרי מלחמת העולם השנייה, גם בקרב אלה שרצו להאמין שאפשר יהיה להתקדם מתוך שיתוף פעולה עמה.

הוויכוח על שיתוף הפעולה עם הבריטים בעקבות נסיגתם מ'הבית הלאומי'

סקור א' - דברי דוד בן גוריון, 1936

החזית האנגלית היא המכרעת בתקופה זו [...] עמדת אנגליה כלפינו תכריע גם בשטח הביטחון - וגם בכל שאר השטחים. וביכלתנו או אי יכלתנו, בכוחנו או חוסר כוחנו, כשרוננו או חוסר כשרוננו, תבונתנו וחוסר תבונתנו לנצח בחזית האנגלית תלוי עתידנו הקרוב. [...] הקשיים הפוליטיים שאנו עומדים בפניהם הם עצומים, הסכנות אינן [...] אנחנו לא רוצים

להרחיק את אנגליה, אלא להיפך, לקרב אותה, למשוך אותה, לרכוש אותה - לסייע לנו לשוב לארץ. [...] אנו זקוקים להם [לבריטים], ורוצים בהישארותם ובעזרתם לנו [...] מה יתן לנו הטרור - מלבד הרחקת לב האנגלים מאתנו? ברגע שבאמת נצליח להפחיד את האנגלים - נפסיד את המערכה הפוליטית. כי אנגליה שתפחד מהיהודים, לא תעלה אותם ארצה.

[בתוך: יעקב שביט, **הבלגה או תגובה**, תשמ"ג, עמ' 59-61]

מקור ב' - 'בחרב', עיתון פנימי של האצ"ל, ניסן תרצ"ט

האצ"ל ידע תמיד שלא אמרות נבובות, לא שיחות דיפלומטיות ומסיבות תה תכרענה את דעת העולם לצד רציון המולדת העברית, כי אם שפת הכוח והמלחמה, שפת הפצצה והדינמיט, הסוללים דרך עקובה מדם אבל בטוחה ומובילה ישר למדינה הנכספת.

[בתוך: יוסף הלר, **לח"י**, תשמ"ט, כרך א', עמ' 68]

1. על פי מקור א', מדוע יש לשתף פעולה עם הבריטים?
2. לאור מה שלמדתם, מה עוד היה יכול היישוב היהודי להפסיד מעימות עם בריטניה?
3. על פי מקור ב', מדוע אין להמשיך בפעילות ההסברה הפוליטית כלפי בריטניה וכלפי העולם?

לסיכום הסעיף:

התוקפנות הערבית, יחד עם המדיניות הפייסנית של הבריטים כלפיה, הובילו את היישוב בסופו של דבר לעמוד על רגליו ולרכוש עצמאות ובכך להתקדם בעוצמה רבה יותר לקראת הקמת המדינה.

התקפות הערבים קידמו את היישוב בעיקר בתחומי הביטחון, ההתיישבות והכלכלה. מבחינה ביטחונית, כנגד הפורעים הערבים, הוקמו ארגונים צבאיים - ההגנה והאצ"ל, שהיו כמה שנים לאחר מכן הגרעין לצה"ל. הרחבת ההתיישבות קבעה עובדות בשטח בפני הערבים והבריטים, והייתה בסיס למדינה יהודית עצמאית. מבחינה כלכלית, בעקבות המרד הערבי הגדול, היישוב התעצם והשיג עצמאות כלכלית, מה שקידם עמידה עצמאית של היישוב על רגליו.

היו עמדות שונות ביישוב הלאומי בשאלת המשך שיתוף הפעולה עם שלטונות המנדט למרות השינויים במדיניותו שלא היטיבו עם המפעל הציוני. אך ככל שבריטניה נסוגה יותר מהתחייבותה לסייע בהקמת בית לאומי יהודי, נכונות הנהגת היישוב לנקוט בעמדה תקיפה גברה, במיוחד לאחר פרסום הספר הלבן השלישי, של מקדונלד (1939). הנהגת היישוב דרשה אז מממשלת המנדט הכרה במחויבותיה כלפי הבית הלאומי היהודי.

סעיף ד. התערעורת מצב היהודים בארצות האסלאם

שאלה מנחה לסעיף: כיצד השפיעו התנאים הצריכים בארץ ישראל על היהודים בארצות האסלאם?

מצב היהודים בארצות האסלאם החמיר מאוד בעקבות הסכסוך בין הערבים ליהודים בארץ ישראל. ערביי ארצות האסלאם, נעשו מעורבים יותר ויותר במתרחש בארץ ישראל בעיקר תחת השפעתו של המופתי, חאג' אמין אל חוסייני, שביקר בארצות ערב, הסית נגד הציונות וגם הפיץ תעמולה אנטישמית. בשנת 1931 התכנס בירושלים קונגרס פאן-אסלמי* אנטי-ציוני, שבו השתתפו נציגים רבים מארצות ערב. בעקבותיו התעוררה התנגדות לפעילות ציונית של יהודים בארצות ערב וצפון אפריקה. מעורבות אנטי-ציונית זו הלכה והקצינה: ראינו למשל שחיל לוחמים מתנדבים מעירק הגיע לסייע לערביי ארץ ישראל במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט.

אחד הביטויים הבולטים למעורבותן של מדינות ערב בשאלה הארץ ישראלית היה ההזמנה של בריטניה לחמש ממדינות ערב (עירק, אמירות עבר הירדן, סעודיה, תימן ומצרים) להשתתף בוועידת השולחן העגול ב-1939 יחד עם נציגי היישוב היהודי ונציגי ערביי ארץ ישראל. זו הייתה ההכרה הרשמית הראשונה במעורבותן של מדינות ערב בנושא ארץ ישראל. היה בכך צעד לקראת יצירתו של סכסוך מקיף בין יהודי ארץ ישראל לבין מדינות ערב. והרי ביסודו של דבר אין סיבה לסכסוך כזה, מאחר שליהודים אין כל תביעות או תלונות לגבי שטחים מחוץ לארץ ישראל עצמה.

מעורבותם של הערבים והמוסלמים במזרח התיכון בסכסוך היהודי ערבי בארץ ישראל גרמה להם להפנות את חיציהם אל היהודים הקרובים אליהם, יהודי ארצות האסלאם. מצבם של היהודים בארצות אלה הורע: המתיחות והעוינות בין היהודים לשכניהם גברה, וחלקם סבלו מהתנכלויות והתפרצויות, עד כדי אבדות בנפש.

מידת המעורבות של הציבור במדינה בסכסוך הערבי-יהודי בארץ, השפיעה על רמת הפגיעה ביהודי המקום. לדוגמה בעירק, שהייתה מעורבת מאוד בבעיית הערבים בארץ ישראל והושפעה גם מהתיאוריות הנאציות, פרצו בבגדד בחג השבועות של שנת 1941 (תש"א) **הפרהוד** (בערבית - פרעות). בפרעות, שנערכו בעידוד חאג' אמין אל חוסייני, נרצחו 179 יהודים. הפרעות בעיראק סימנו את תחילת הקץ של יהדות בבל, התפוצה הקדומה והמפוארת ביותר של עמנו, שבה נכתב התלמוד הבבלי לפני מאות שנים, וממנה הורו הגאונים תורה לעם היהודי כולו. הפרעות גם סימנו את התערעורת הגולה בכלל ארצות האסלאם: יהודי ארצות אלה, רובם ככולם, עלו עם קום המדינה לארץ, והקהילות כמעט וחדלו מלהתקיים.

* פאן = בעד איחוד.

בשיר להלן מתאר המשורר את חיי משפחתו לאחר הירצחם של שני דודיו שהלכו ללמוד תורה אצל סבם בבגדד בחג השבועות 1941 ונרצחו בפרהוד בידי ההמון הערבי.

מתוך השיר 'עלים יבשים, קברי קדושים' - הרצל חקק

יום בְּלֹהוּת, מְדָבֵר, מְדָבֵר קוֹפֵם,

לילות אֲרָכִים

שְׁנֵי אֲחִים גְּדוֹלִים נִתְּרוּ לֹא קָבֵר

אָבִיו וְאִמּוֹ שֶׁל הַיָּלָד מֵשֶׁה בּוֹכִים

וּמְחַשִּׁים בּוֹכִים מוֹל שְׁלֵהֶבֶת

וּשְׁנֵי מֵתִים קְדוֹשִׁים.

הָאֲחִים שֶׁלֶךְ הָלְכוּ בְּחַג הַתּוֹרָה לְלִמָּד

וְנִסְרַק גּוֹפֵם וְקִפְדָּה נִשְׁמָתָם

בְּחֶרֶב נֶאֱצִית, מוֹסְלָמִית, אֶל יֵאָהוּד, אֶל מוֹת,

הָאֲחִים שְׁלוֹ, תוֹרָתָם, הִכָּל בְּדָם.

וְאָבִיו הִבִּיט בְּעֵשֶׂן הַשְּׁלֵהֶבֶת, וְאִמּוֹ כְּחֹשֶׁה,

שְׁנֵיהֶם לֹאֲסֵם כְּבִים

וְכָל הַמַּעֲשִׂים וְכָל הַשְּׁתִּיקוֹת

בְּסִפּוֹר נִכְתָּבִים.

לסיכום הסעיף:

בעקבות הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל ומעורבותם ההולכת וגוברת של ערביי ארצות האסלאם בסכסוך, התערער גם מצבם של היהודים בארצות אלה. הם סבלו מהתנכלויות, פרעות ואבדות בנפש. זאת לאחר שנים רבות של קיום בשלום לצד שכניהם המוסלמים.

סעיף ה. השלכות העימות על ערביי ארץ ישראל

שאלה מנחה לסעיף: מה היו השלכות העימות על ערביי ארץ ישראל?

לסכסוך הערבי-יהודי היו גם השפעות על הציבור הערבי הרחב בארץ ישראל. מצד אחד, במישור האידאולוגי, הסכסוך חיזק את התודעה של ערביי ארץ ישראל: לפני המאבק בהתפתחות היישוב היהודי, ערביי ארץ ישראל לא היו קבוצה מאורגנת, ולא חשו עצמם כלאום אחד. המאבק באיום של הקמת מדינה יהודית איחד את החברה הערבית סביב מטרה מאוחדת ומאבק לאומי-ערבי משותף (על כך למדתם בעמ' 143-144).

לוחמים ערביים בתקופת המרד הערבי הגדול

מצד שני, במישור המעשי, בסופו של דבר, המהומות פגעו יותר מכל דווקא בחברה הערבית עצמה. במרד הערבי הגדול נהרגו למעלה מ-5000 ערבים, מספר הגדול לאין שיעור מסך כל ההרוגים היהודים והבריטים בשנים אלו. ההרוגים בצד הערבי נהרגו בידי הבריטים, שדיכאו את המרד ביד קשה. אך רבים מהם נפגעו בעקבות טרור פנים ערבי, שהופעל בידי מנהיגי המרד שרצחו גורמים מתונים בתוך החברה הערבית. אלו הותירו את החברה הערבית פגועה ומפוררת.

נוסף לכך, החברה הערבית נותרה בפועל בלי הנהגה: אנשי הוועד הערבי העליון גורשו מהארץ בידי הבריטים, וגם המופתי חאג' אמין אל חוסייני, שהנהיג למעשה את המרד, נמלט מן הארץ לאחר שהערבים רצחו בעידודו את המושל הבריטי של הגליל. כך שעצם הלחימה הערבית ויציאתם למרד בבריטים פגעה יותר מכל בכוח הלחימה הערבי.

לסיכום הסעיף:

מצד אחד, הוביל המאבק המשותף ביהודים לחיזוק תודעה ערבית משותפת. אך מצד שני, הוא גרם להתפוררות חברתית, שבר מנהיגותי ופגיעה בכוח הלחימה.

סעיף ו. ניסיונות לפתרון הקונפליקט

שאלה מנחה לסעיף: איילו הצעות הוצעו כדי לכתור את הסכסוך בין הערבים ליהודים?

ו. הצעות לפתרון

הסכסוך הערבי-יהודי בארץ ישראל היה נראה בלתי פתיר. הערבים התנגדו להקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל, כפי שהובטח בכתב המנדט, ולכל התפתחות של היישוב היהודי - לעליית יהודים לארץ, לרכישת קרקעות על ידם ולהתיישבותם ברחבי הארץ. היהודים מנגד נאבקו על זכותם ההיסטורית ועל קיום ההתיישבות שניתנה להם בהצהרת בלפור ובכתב המנדט להקמת בית לאומי. הניסיון הבריטי עד למרד הערבי לרצות את הערבים ואת היהודים על ידי פירוש צר של מושג הבית הלאומי היהודי לא צלח, והעימות רק העמיק והחריף.

על רקע המרד הערבי, הציעו הבריטים בוועדת פיל ב-1937 פתרון מסוג אחר: לחלק את הארץ לשתי מדינות לשני העמים, הצעה המכונה **תכנית החלוקה**. על פי הצעה זו, רוב שטחי הארץ יינתנו לערבים, חלק נוסף יינתן ליהודים, ומובלעת קטנה, מירושלים עד יפו, תישאר תחת שלטון מנדט בריטי, כדי לשמור בצורה בטוחה על האזורים המקודשים לשלוש הדתות.

עיינו שוב במפת היישובים היהודיים שהוקמו עד מלחמת העולם השנייה (עמ' 150) - מה הקשר בין פריסת ההתיישבות היהודית לבין גבולות המדינה שהוצעו בתכנית החלוקה מ-1937?

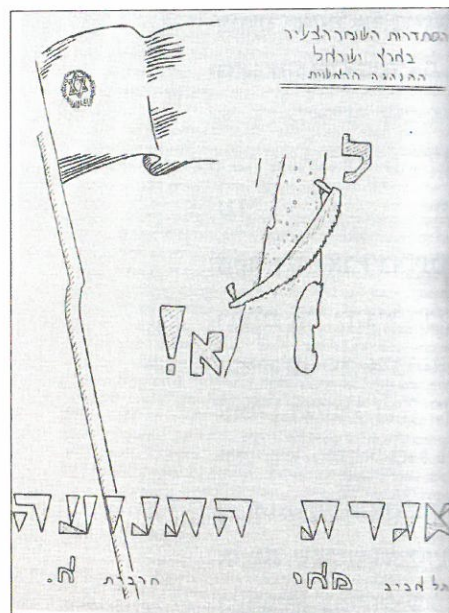
שאלת התמיכה בתכנית החלוקה הסעירה את היישוב: מצד אחד, הייתה תחושה של הזדמנות בלתי חוזרת, אך מצד שני, גם של אובדן גדול. רוב הנוקטים בשלילה או בחיוב עשו זאת בלב כבד, בתחושה לא שלמה, שכן בכל אחת מהאפשרויות היה פגם מעורר חששות. כך, למשל, תיאר את תחושותיו אז אחד מאנשי מפא"י:

יצחק לופנ (מאנשי מפא"י), בשיבת מרכז של מפא"י, 10 באפריל 1937

כשאני רוצה למצוא הגדרה להרגשה הממלאה אותנו במשך השבועות האחרונים, אני מוצא אותה בדברי הרצל בכרוזו אל העם העברי, שכתבו לאחר הקונגרס הציוני השישי: 'נבקעה הדרך - והבקע חוצה את לבבי'. בסיטואציה אחרת, אבל דומה במקצת מבחינת ההכרעה ההיסטורית שבה, ממלאה גם אותנו אותה כפילות של הרגשה, חצייה דוחה את הרעיון וחצייה מקרבת אותו [...] כשאני מעמיק לחשוב בעניין, נראה לי כי הגענו לנקודה שהיינו מוכרחים להגיע אליה מבחינה היסטורית. זאת היתה אולי פיזיות דמיונית לחשוב שיעלה בידנו לזרום אל הארץ הנושבת הזאת בבת אחת, מבלי שניתקל בחזית שרק לאט לאט ובכוח מדיני ועצמי מאורגן נוכל להדפה לאחור [...] איננו רשאים להתעלם מן הקשיים שבפתרון זה, ואף על פי כן אנו מרגישים שעת הרת-גורל. יותר נכון משהו משעת-לידה, שכרוכות בה סכנות מרובות, אך יש עמה גם תקווה גדולה, פוטנציה חדשה, שלא ידענו עוד כמותה.

[בתוך: שמואל דותן, פולמוס החלוקה בתקופת המנדט, תש"ם, עמ' 36]

המתנגדים לתכנית טענו כי המדינה שהוצעה ליהודים קטנה מאוד, 17% משטח ארץ ישראל שממערב לירדן, ויש בה ויתור על חלקים נרחבים בארץ ישראל. אחרי הוויתור על רוב חלקי ארץ ישראל, היה נראה שהם לעולם לא יוצעו לנו שוב, כפי שקרה אחרי הוויתור על עבר הירדן המזרחי.

אך ראשי היישוב היהודי והתנועה הציונית תמכו בעיקרון בתוכנית החלוקה, ובניהול משא ומתן עם הבריטים על הגדלת השטח שיוקצה למדינה היהודית. לטענתם, אחרי שנים רבות כל כך של ציפייה למדינה משלנו, לפחות הייתה זו מדינה כלשהי, ועדיף משהו מלא-כלום. זאת בייחוד על רקע המצב המתוח באירופה והסכנה הנשקפת ליהודים שם, כאשר המדינה שמוצעת בתכנית החלוקה, קטנה ככל שתהיה, תוכל לקלוט אותם.

עיינו בעמוד השער של האגרת לחניכי השומר הצעיר: איזו עמדה ביחס להצעת החלוקה מובעת בו? נמקו את תשובותיכם.

הוויכוח בעד תכנית החלוקה של ועדת פיל ונגדה

בעד

מקור א' - חיים ויצמן

ברגע זה תגובתנו צריכה להיות: לעשות את הטוב האפשרי ביותר [...] אנו רוצים להוריד את הירח מן השמים, ומאבדים את הפרוטה המונחת על האדמה. מזה שנים אמרתי כי אין לפנינו דרך המלך; ואף אם תהיה לנו מדינת יהודים, הרי תהיה זאת רק ראשיתה של דרך יסורים קשה [...] מה נקל הוא להגיד: זה שלי וזה שלי, ואף זה שלי ואני דורש זאת וזאת, וגם זאת...

[פרוטוקול הקונגרס הציוני העשרים והמושב החמישי של מועצת הסוכנות היהודית, 1937, עמ' 196-198]

מקור ב' - דוד בן גוריון

מבחינת הגשמת הציונות עדיפה הקמת מדינה יהודית לאלתר - ואם גם בחלק של ארץ ישראל המערבית - מהמשכת המנדט הבריטי בתנאים הקיימים בכל מערב הארץ [...] המדינה המוצעת אינה מונחת עדיין בקופסה והקמתה אינה סוגה בשושנים [...] אבל להחלטה זו גופא יש ערך פוליטי לא קטן. בפעם הראשונה במשך אלפיים שנה מדברים ברצינות על מדינה עברית. החלום העמום של דורות, ההזיה המשיחית של אלפי שנה, נעשתה אקטואליה פוליטית.

[פרוטוקול הקונגרס הציוני העשרים והמושב החמישי של מועצת הסוכנות היהודית, 1937, עמ' 103-108]

מקור ג' - אריה טרטקובר, איש מפלגת 'הפועל הצעיר'

אנו, הבאים מארצות הגולה, לעינינו ניצבת מצוקתם של המיליונים בארצות הגולה, הנחנקים בעניים הפוליטי, הכלכלי והתרבותי גם יחד. וסכנת כיליון נשקפת להם בימים הקרובים ביותר, אם לא תבוא גאולתם בארץ. קול דמי אחינו צועק מרחבי פולין, גרמניה, רומניה ועוד, ואנו מה שנאטום את אזנינו מפני זעקת-מוות זו?

[בתוך: שמואל דותן, פולמוס החלוקה בתקופת המנדט, תש"ס, עמ' 86-87]

נגד

מקור ד' - זאב ז'בוטינסקי

רוצים אנו להציל ככל האפשר יותר יהודים מן התנאים בהם הם היו אנוסים לחיות במזרח ובמרכז של אירופה. מהו המקסימום של אוכלוסים שאזור זה עשוי לקלוט ולכלכל לפי אומדן הגיוני? [...] בשביל הציונות הממשית השואפת להציל ממצוקתם מיליונים של גברים ונשים - בשביל סוג זה של ציונות - תהיה החלוקה, אם סופית היא, כגור דין מוות. [...] ומבחינה אסטרטגית, כיצד אפשר להגן על 'תחום' זה מפני התקפה רצינית? ברובו הוא אדמת שפלה, ואילו השטח השמור לערבים כולו הרים. אפשר להעמיד תותחים על ההרים הערביים במרחק של 15 מילין מתל אביב ו-20 מילין מחיפה. תוך כמה שעות אפשר להחריב ערים אלו, לשתק את הנמלים ולפלוש אל העמקים - על אף גבורתם של המגינים.

[זאב ז'בוטינסקי, נאומים (כתבים), תש"ח, עמ' 276-280]

מקור ה' - הרב יעקב משה חרל"פ

הדבר ברור שאסור לישראל לוותר על חלק מארץ הקודש, שכל ויתור על מה שקדוש בקדושת הארץ, חלק גדול או קטן [...] זוהי כפירה בארץ ובוודאי שהעוון הוא גדול [...] נוח יותר להחותמים [על ויתור על חלק מהארץ] לקצץ בהונות ידיהם ואל יקצצו בנטיעות.

[בתוך: שמואל דותן, פולמוס החלוקה בתקופת המנדט, תש"ס, עמ' 180]

מקור ו' - שלמה זלמן שרגאי, מראשי הפועל המזרחי

כשם שאנו, היהודים נשארנו תמיד נאמנים לארץ-ישראל, כן גם הארץ שמרה לנו אמונים. הארץ לא נתנה פרייה לשום אומה מהאומות הרבות, אשר במשך מאות השנים ניסו להשתלט עליה. וכשם שבמשפט שלמה הוכרה האם האמיתית כשהוצא הצו 'גזורי', כן גם עתה - כשאנחנו-אמנו עומדת להיגזר לגזרים - עלינו להראות שאנו ילדיה האמיתיים.

[שם, עמ' 174-175]

מקור ז' - מתוך 'בבריתך', קובץ של תנועת הנוער מחנות העולים, 1937

האפשר לקרוע מאתנו את הגלבוץ הניצב פה ממולנו והקרוב כל כך ללב. הן שלנו הוא, כולו שלנו, וכל גבול לא יחמוס אותו מאתנו. אין חוזה בעולם אשר יפר את ברית הדמים אשר נכרתה בין סלעיו [...] ארץ ישראל הגדולה [...] פליטת חלוקות וגזרות, אשר בטבעה איננה ניתנת לכל חלוקה [...] מעודנו לא השלמנו עם גבולנו בצפון הבלתי-טבעי הגוזר את הארץ לפי 'חוזה' מדינות. תמיד נשאנו את נפשנו אל עבר-הירדן. לא השלמנו עם הקיים וחינכנו את עצמנו איש איש בלבבו כי הארץ אחידה, שלמה ואינה ניתנת להיקרע.

[שם, עמ' 117-119]

מקור ח' - גילוי דעת שפרסם 'השומר הצעיר' ערב הקונגרס הציוני העשרים

תכנית החלוקה מכוונת להקמת חומה של זרות בין שני העמים [...] כוחה של התנועה הציונית הוא לא בהפרדה או בהתבדלות בין שני עמים מסתככים, כי אם בשיתוף ההולך וגובר ביניהם. אנו מתנגדים לשיטה הפוליטית הבנויה על ייאוש מהאפשרות של הסכם יהודי-ערבי במסגרת של ארץ ישראל בלתי מחולקת. לאחר שנת המאורעות האיומה, הננו אומרים בביטחון בלתי מעורער: מדיניות ערבית פעילה של תנועת הפועלים בארץ ישראל, על ידי ארגון משותף עם הפועל הערבי וברית עם הפלח, עשויה גם היום להניח יסודות איתנים למלחמה למען מולדת משותפת של העם היהודי ושל ערביי ארץ ישראל.

[בתוך: לוי דרור, ישראל רוזנצוויג (עורכים), ספר השומר הצעיר, כרך א', 1956, עמ' 290]

1. כל ציטוט מייצג נימוק מרכזי אחד לתמיכה בתכנית החלוקה או לשלילתה. סכמו בקצרה את הנימוקים בעד תכנית החלוקה ואת הנימוקים נגדה.

2. גם היום ישנם הסבורים שפתרון הסכסוך היהודי-ערבי מחייב חלוקת ארץ ישראל המערבית לשתי מדינות. אלו מהנימוקים שהועלו אז בעד הצעת החלוקה ונגדה רלוונטיים לדעתכם גם לימינו? נמקו.

בעוד אצל היהודים הייתה מחלוקת בקשר לקבלת ההצעה, הערבים דחו מכל וכל גם הצעה זו, כמו כל הצעה אחרת שהציעו הבריטים. עמידתם העיקשת של הערבים, שלוותה בפרעות ובמהומות, גרמה לבריטים לנטות יותר ויותר לצדם. על מנת לפייס את הערבים ניסו הבריטים לצמצם את גבולות המדינה היהודית שהוצעה בתכנית החלוקה, אך גם הצעה זו לא צלחה. לאחר מכן עברו הבריטים לכניעה מוחלטת לדרישות הערבים והציעו בספר הלבן השלישי הקמת מדינה אחת, בעלת רוב ערבי ושלטון ערבי - אך גם להצעה זו לא הסכימו הערבים, שכן בחמש השנים הראשונות של קיומה, היה על המדינה לאשר עלייה יהודית מצומצמת. למעשה, כל ניסיונות הפשרה נדחו בשל התנגדותם הנחרצת של הערבים.

מאז הצעת תכנית החלוקה של ועדת פיל, חזרה ועלתה פעמים רבות ההצעה לחלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות שונות: יהודית וערבית. בסופו של דבר, עמד עיקרון החלוקה בבסיס ההחלטה הסופית בעניינה של ארץ ישראל, אם כי שרטוט הגבולות בהצעה הסופית היה שונה (כפי שנראה בעמ' 271).

במקביל לחלוקה הוצעו גם הצעות אחרות. במקום חלוקה מוחלטת של הארץ לשתי מדינות שונות, הועלתה גם הצעה לחלק את הארץ למחוזות שונים (קנטונים), נפרדים מבחינה פנימית, אך כלפי חוץ מאוחדים כמדינה אחת, בדומה לשווייץ או ארצות הברית. *הצעה אחרת שהועלתה הייתה הקמת מדינה דו-לאומית, כלומר, מדינה שבה יש שתי קבוצות לאומיות גדולות, המנהלות את המדינה יחד, בשותפות, ואת ענייניהן הפנימיים באופן נפרד ועצמאי. *זו הייתה ההצעה האחרונה שהעלו הבריטים לפני מלחמת העולם השנייה, בספר הלבן השלישי, הספר הלבן של מקדונלד (1939).

* בתור הצעה רשמית הופיע רעיון זה רק ב-1946. ראו להלן עמ' 268.

** בשונה ממדינה המוזהה עם קבוצת לאום אחת בצורה ברורה (מדינת לאום אתנית), והקבוצה הלאומית השנייה נחשבת למיעוט בה. מבחינת ניהול ענייניה החיצוניים של המדינה אין הבדל בין שתי צורות השלטון, מכיוון שבשני המקרים נציגי השלטון נבחרים בהתאם ליחסי הכוחות במדינה.

21. ניסיונות הידברות בין הערבים והיהודים

נוסף לניסיונותיהם של הבריטים לפשר בין הערבים ליהודים, נעשו גם ניסיונות ישירים מצד היהודים להגיע להסדר עם הערבים. הניסיון הראשון להידברות נעשה כבר ב-1919 (תרע"ט), בהסכם **ויצמן-פייצל**, עליו למדנו בפרק 2.

במרוצת השנים היו ניסיונות נוספים מצד היהודים להגיע להידברות עם הערבים. ב-1925 (תרפ"ה) הוקמה תנועה יהודית ששמה **ברית שלום**, שהייתה מורכבת ממספר מצומצם של אינטלקטואלים יהודים, ודגלה בהקמת מדינה דו-לאומית שבה יחיו היהודים והערבים בכבוד הדדי, בשלום ובשלווה, וייהנו משוויון זכויות מלא. ב-1933 התפרקה התנועה בשל ההתנגדות העזה אליה ביישוב, פרישת חלק מחבריה ומחלוקות פנימיות. גם לפני שהתפרקה התנועה, הערבים התנגדו לרעיונותיה וכלל לא הסכימו להידבר עמה.

עם פרוץ המרד הערבי היו יהודים שניסו שוב להגיע להידברות עם הערבים, וביניהם: נשיא האוניברסיטה העברית יהודה מאגנס, השופט גד פרומקין ופנחס רוטנברג, מנהל מפעל החשמל. זאת מתוך ההנחה שאם היהודים והערבים לא יגיעו להסכם ביניהם, עלולים הבריטים לעצור הכול והתפתחות היישוב תיפגע. אך המשא ומתן בין הערבים ליהודים, שלא היה רשמי, לא הצליח להתקדם.

בעקבות הצעת תכנית החלוקה של ועדת פיל ב-1937 הציעה גם מועצת הסוכנות היהודית לכנס ועידה משותפת של היהודים והערבים בארץ ישראל, כדי לבדוק את האפשרות להגיע להסכם שלום בין שתי האוכלוסיות מבלי לחלק את הארץ. אך ההצעה נדחתה מפני שלא הייתה מעשית.

לסיכום הסעיף:

לאורך שנות המנדט הבריטי נעשו ניסיונות לפשר בין היהודים לערבים, גם על ידי הבריטים, שנכנעו יותר ויותר לצד הערבי, ככל שגברה התוקפנות הערבית; וגם על ידי חלק קטן מהיהודים, שניסו להגיע להידברות עם הערבים ולהקמת מדינה משותפת. כל ניסיונות הפשרה לא הובילו ליחסים רגועים בין הצדדים. גם אפשרות של חלוקת הארץ לשתי מדינות, שהתקבלה באופן חלקי בידי היהודים, נדחתה לחלוטין מצד הערבים.

לסיכום הפרק

עם התפתחות הבית הלאומי היהודי החלו הערבים לנסות ולפגוע בהתקדמות זו באמצעים אלימים של רצח יהודים והרס רכושם. התנגדותם הלכה והחריפה מאוד במרד הערבי הגדול, שבו ניסו גם להשבית את המשק היהודי ופגעו לראשונה גם בבריטים. הפרעות גרמו לנסיגה בהתחייבויות הבריטים כלפי היהודים, תוך ניסיונות לפייס את הערבים.

הציבור היהודי, מצד אחד נפגע בנפש וברכוש, אך מצד שני דווקא התפתח והתעצם בתחומי הביטחון, ההתיישבות והכלכלה. אלו בסופו של דבר העמידו את היישוב על רגליו והכינו אותו טוב יותר להקמת מדינה עצמאית. המהומות הובילו לנקיטת קו תקיף יותר מצד היהודים כלפי הערבים, כאשר חלק מהיהודים (בעיקר האצ"ל, אבל במידה מסוימת גם ההגנה) החלו לפעול בצורה יזומה כנגדם, בפעולות תגמול וכדומה, כדי להגיע להגנה טובה יותר על היישוב. הנסיגה של הבריטים מהתחייבויותיהם בכתב המנדט הובילה למתיחות ביחסי היישוב עם, ולהיווצרות עימות הולך וגובר על קיום האינטרסים של היישוב היהודי. העימות השפיע גם על מצב היהודים בארצות האסלאם, כיוון שהשנאה כלפיהם מצד שכניהם הערבים התגברה.

האוכלוסייה הערבית בארץ ישראל הושפעה גם היא מהעימות, שעורר את זהותם הערבית, אך גם גרם להתפוררות החברה הערבית ולפגיעה בכושר הלחימה שלה.

הבריטים ניסו לעצור את המהומות באמצעות מלחמה צבאית בטרור, אך גם ניסו להגיע לרגיעה באמצעות פיוס הערבים. לשם כך צמצמו ככל האפשר את התחייבויותיהם ליהודים. ככל שהערבים החריפו את התנגדותם וכן ככל שהמצב באירופה החמיר פנו הבריטים יותר ויותר לפיוס הערבים תוך פגיעה באינטרסים היהודיים.

בתקופה זו נעשו ניסיונות רבים לפשרה בין הערבים ליהודים. הבריטים הציעו את **תכנית החלוקה**, חלוקת הארץ לשתי מדינות הכוללת מובלעת בין לאומית או הקמת מדינה אחת עם רוב ערבי. גם אצל היהודים נעשו ניסיונות של בודדים להגיע להידברות ישירה עם הערבים. ברם, כל אלה לא הגיעו לתוצאות, לרוב עקב התנגדותם של הערבים.

תהליך הגאולה - צמיחה מתוך משבר: הראי"ה קוק, 'שובו לבצרון' (בעקבות מאורעות תרפ"ט)

ומאת ה' היתה זאת, כי מלחמת העולם הביאה את התמורות הגדולות בסדרי הממלכות והמדינות, עד שיצא הכבוש הבריטי אל הפועל ונמסר המנדט של ארץ הקודש תחת ממלכתו, והצהרת בלפור קבעה את חותמה הפוליטי על המהלך של שיבת בנים לגבולם. [...] ובמהלכים אלו יש] משום ניצוץ תמיר של אורו של משיח, הגואל שנגלה ונכסה וחוזר ונגלה. בשביל כך הרינו רואים במשך המהלך של תחיית האומה והרחבת היישוב בארץ ישראל הרבה חליפות, עליות וירידות ועליות. כל ירידה במהלך המפעל הרי היא בחינת ההתכסות של הגואל, וכל עליה הבאה אחריה הרי היא בחינת התגלותו.

וכל מי שהוא עוקב את סדרי היישוב, מראשית צעדיו עד עכשיו, יכול הוא להראות בחוש, איך שמכל ירידה אשר סבלנו נצמחה אחר כך עליה והתפתחות יותר גדולה, וצעד של דליגה לטובה יצא מכל משבר. במהלך היישוב ישנן לזה דוגמאות רבות. ומה יש לדבר על דבר הירידה הגדולה והמשבר הגדול של תקופת המלחמה [...] אשר כל לב חרד לשקיעת יישובנו ונפילתו המוחלטת. והנה ראינו עין בעין איך שמתוך המחשכים יצא לנו אור גדול [...]

ומזה עלינו ללמוד ולקחת לקח טוב, שלא להיות נופלים ברוחנו גם מחרדתה של הנפילה הנוראה, אשר נפל ישובנו כעת על ידי הרשעים הרוצחים הטמאים אשר הרגו בזדון חסידי עליון, גדולי התורה והיראה (בירושלים, בחברון, במוצא, ובצפת, וביתר המקומות הקדושים אשר בארצנו הקדושה), ואשר החריבו נאות יעקב אשר נבנו במסירות נפש ועמל דורות ואשר זעזעו את כל יסוד קיום ישובנו בארץ ישראל. הכיסוי הזה אשר נכסה הגואל [...] אמנם נורא ואיום הוא, יש בו צדדים שהוא עולה במחשכיו על כל הירידות אשר סבלנו מאז התחיל ישובנו להבנות. אבל ברור הדבר, שלפי הערך של הכסוי הזה גדול יהיה האור אשר יגלה [...]

[בתוך: מאמרי הראיה, א-ב, התשד"ס, עמ' 360-361]

1. על פי הרב קוק, כיצד יש להתייחס אל גל המאורעות הקשים המתרחשים בארץ?
2. הרב קוק כתב כי "מכל ירידה אשר סבלנו נצמחה אחר כך עליה והתפתחות יותר גדולה". באיזה דרך התממשו דבריו אלו במאורעות? נמקו והדגמו.
3. נסו להסביר: מדוע צמיחה מגיעה מתוך משבר דווקא?

תאריכון הפרק

שאלות לסיכום הפרק:

1. לפניכם טבלה המשווה את פגיעות הערבים ביהודים בגלי המאורעות בשנים 1920-1939.

א. השלימו את החסר:

מאורעות תר"פ-1920	מאורעות תרפ"א-1921	מאורעות תרפ"ט-1929	המרד הערבי (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט 1936-1939)
מי הפוגע			
מקום הפגיעה הפיזית ביהודים			
משך הפגיעה (ימים, שבועות, חדשים או שנים)			
מספר ההרוגים			
פגיעה כלכלית			
פגיעה בבריטים			
צעדי הבריטים להפסקת הפגיעה			
צעדי היהודים להפסקת הפגיעה			

ב. הציגו לפחות שלוש מסקנות שניתן להסיק מהטבלה.

2. לפניכם טבלה המשווה בין שלושת הספרים הלבנים מהיבטים שונים. השלימו את החסר.

הספר הראשון (צ'רצ'יל, 1922)	הספר השני (פאספילד, 1930)	הספר השלישי (מקדונלד, 1939)
מחויבות לבית לאומי ליהודים		
הגבלות על עלייה		
הגבלות על רכישת קרקעות והתיישבות יהודית		

3. במה שונים הנימוקים של הבריטים להגבלת העלייה, ההתיישבות ורכישת הקרקעות בספר הלבן השלישי מאלו שבספר הלבן השני? מהי המשמעות המעשית של הבדלים אלו?

4. מדיניות בריטניה לפי הספר הלבן השלישי - במה היא הולמת את רוח ההתחייבות שנטלה על עצמה בכתב המנדט ובמה היא סותרת? נמקו את תשובתכם.

5. ביישוב היהודי היו מי שכינו את הספר הלבן השלישי 'הספר השחור'. הסבירו כינוי זה על פי מה שלמדתם עד כה.
6. השוו בין מצב היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופה שלמדתם עליה עד כה למצבו בראשית ימי המנדט? התייחסו בתשובתכם להיבטים דמוגרפיים, התיישבותיים, פוליטיים, ביטחוניים, כלכליים ותרבותיים (היעזרו גם בפרקים 5 ו-6).
7. הסבירו את השיקולים אשר השפיעו על אופן ההתמודדות עם הפגיעה הערבית האלימה ביישוב היהודי.
8. במה שונה אופן ההתמודדות של היישוב היהודי בארץ ישראל עם פגיעות הערבים מהתמודדות יהודים עם פגיעות הסביבה הנוכרית בגולה שעליהן למדתם בשיעורי היסטוריה בשנים האחרונות?
9. היו דעות שונות בדבר הדרכים להתמודדות עם השינויים במדיניות הבריטית לגבי הבית הלאומי היהודי - פרטו את הדעות השונות והציגו את השיקולים שהשפיעו עליהן.
10. הסכסוך בין יהודים לערבים בארץ ישראל התגלה כסכסוך בין יהודים לערבים ומוסלמים במזרח התיכון. הדגימו והסבירו מדוע זה קרה.
11. הסבירו את ההצעות השונות ליישוב הסכסוך בין יהודים לערבים בארץ ישראל. בתשובתכם הציגו את היתרונות והחסרונות של כל הצעה מבחינת היהודים ומבחינת הערבים.